

BALOGH ELEMÉR*

A trieri érseki tartomány bírósági szervezete

Adalék a középkori egyházi bíráskodás németországi intézménytörténetéhez

A középkorban a bíráskodás természetesen hozzá tartozott a hatalomgyakorláshoz. Igaz volt ez nem csak a világi hatalmat kezükben tartókra, hanem az egyházra is. Az egyházi *iurisdictio* formailag és tartalmában is nagyon eltérő intézményeket alakított ki, ezek közül most elsősorban azt emelem ki, hogy a IV. lateráni zsinattól (1215) kezdődően fokozódó mértékben érvényesült az az elvárt gyakorlat, hogy a szentszéki bíráskodásban alkalmazott jogot mint egyfajta tudósjogot (német nyelvterületen: *gelehrtes Recht*) kell alkalmazni. Ez azt jelentette, hogy az egyházi bíróságokon azt az Európában egyetemesnek számító jogot (*ius commune*) használták, amely csaknem teljes mértékben az antik római jog adaptációjára épült: *ecclesia vivit lege Romana*. Ezt a jogot egyik európai nemzet sem tekinthette élő, nemzeti jognak, ezért ma így mondanánk: szupranacionális jog volt, s tudós jognak is nevezhető, mert az egyetemeken oktatták, ott lehetett elsajátítani, tudományos fokozatot szerezni belőle *etc.* A középkorban egységes egyház jogaként pedig tudatosan zsinórmértéknek (*ius canonum*) tekintették, s bár tartalmának részletszabályai térben és időben rendkívüli változatosságot mutattak, a főbb elvek szilárd egységén a római kúria mindenkor éberem örökölt.

A kánoni anyagi és eljárásjog bázisát jelentő antik római jogot Itáliától, de még Franciaországnak a déli területeitől eltekintve is, azoktól eltérően, Németországban valóban föl kellett fedezni, s egy lassú fejlődés eredményeként épült bele abba az alapvetően germán tradíciójú jogi kultúrába, amely teljesen más alapokon állott, mint a későantik római, császári jog. Ebben a recepció folyamatban azok a tanult jogászok vitték a főszerepet, akik eleinte döntően klerikusok voltak, majd lassan önálló jogász réteggé jelentek meg az európai jogi kultúra fejlődésének történelmi színpadán, s akiket Bónis György találóan

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jegtörténeti Tanszék

jogtudó értelmiségnek nevezett el.¹ Ezek az itáliai és franciaországi egyetemeken tanult jogászok a római jog intézményi rendszerének és jogászai gondolkodásmódjának *elsajátítása* révén, hazájukba visszatérve, az egyházi bíróságokon rendszerint bírói pozíciót betöltve alakították évszázadokon át a joggyakorlatot.

Külföldi tanulmányokat ezek a német származású peregrinusok főleg a 14. század közepéig folytattak; akkortól fokozódó mértékben jelentek meg a német tartományokban alapított újabb egyetemek, így már egyre kevésbé kellett külföldre utazni a római és/vagy kánoni jog elsajátítása céljából.² Hangsúlyozni kell a kétféle jog kettősségét, különbözősége mellett a szoros egybetartozást is, amelyet ez az egyetemista réteg személyesített meg, s amelynek szerepe a kiformalódó németországi egyházi bíráskodásban jogtörténelmi jelentőségű.³ Az egyetemeken tanult jogot (*gelehrtes Recht*) alkalmazó bírák új paradigmát alapoztak meg, amely a kontinentális európai jogi kultúrában máig érvényes: *iudex secundum allegata, non secundum conscientiam iudicare debet*.⁴

A rendszerint püspökök által vezetett egyházmegyék bíróságai között sajátos helyet foglaltak el azok a németföldi fórumok, amelyek élén egyházi tartományurak állottak. Ez nem volt Európában általános jelenség, hiszen például a magyar királyságban egyetlen püspökség sem számított önálló tartománynak, abban a hűbérjogi vagy közjogi értelemben bizonyosan nem, ahogyan ez Németországban megvalósult. Elsősorban hűbérjogi szem-

¹ A szerzőt idézem: „Jogtudó értelmiségnek tekintem [...] azt a réteget, amely az *artes*-jellegű ismereteken túl egyetemen vagy a praxisban elsajátította a római, kánoni vagy hazai jog tudományát; ennek birtokában a politikában, a diplomáciában, a jogszolgáltatásban, a jogügyleti forgalomban vagy az államigazgatásban működött, s a jogászai vagy hivatali munkával kereste kenyerét, esetleg szerzett vagyont [...]” BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, 1972. 174–175. pp.; továbbá uő.: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. 16–92. pp.

² Cf. COING, HELMUT: *Römisches Recht in Deutschland*. In: *Ius Romanum Medii Aevi, Pars V, 6*, Mailand, 1964 [a továbbiakban: COING 1964] 47, 50–52, 54–55. pp. TRUSEN, WINFRIED: *Anfänge des gelehrten Rechts in Deutschland. Ein Beitrag zur Geschichte der Frührezeption*. Wiesbaden, 1962. 3. p.

³ „Zu Beginn der Entwicklung bildeten die Kleriker durchweg die Studentenschaft. Gegenstand ihrer Bemühung war nun zwar nicht das römische Recht, sondern das kanonische Recht, das neben dem römischen als selbständiges gelehrtes Recht bestand; doch war ohne eine gewisse Kenntnis des römischen Rechts bei dem engen Zusammenhang, in dem beide Rechte standen, ein richtiges Verständnis des kanonischen Rechts nicht möglich. Die so ausgebildeten Kleriker entfalteten ihre entscheidende Tätigkeit in der Reorganisation der kirchlichen Gerichtsbarkeit in Deutschland, die, so läßt sich insgesamt sagen, Anfang des 13. Jahrhunderts begann und einhundert Jahre später, zu Beginn des 14. Jahrhunderts beendet war; sie verbreiteten hierbei die spezifisch rechtswissenschaftliche Methodik [...] Das kanonische Recht wurde damit zum Wegbereiter für das römische Recht in Deutschland.” BUDISCHIN, HANS JÖRG: *Der gelehrte Zivilprozeß in der Praxis geistlicher Gerichte des 13. und 14. Jahrhunderts im deutschen Raum* (Bonner Rechtswissenschaftliche Abhandlungen 103). Bonn, 1974. 1–2. pp.; cf. COING 1964, 12, 69, 80. p; WIEACKER, FRANZ: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. 2. Aufl. Göttingen, 1967. 117. p.

⁴ Habilitációs monográfiájának első soraiban ezt írja Nörr erről a tételről: „Den modernen Prozeßrechtssystem Kontinentaleuropas wohlvertraut hat die Parömie in deren Dogmensystemen ihren gefestigten, sicheren Platz, einen hervorragenden Platz sogar. Denn sie verkörpert eines der entscheidenden Elemente, denen der moderne Zivilprozeß seine dogmatische Struktur und sein Gesicht in der Praxis verdankt.” NÖRR, KNUT WOLFGANG: *Zur Stellung des Richters im gelehrten Prozeß der Frühzeit: Iudex secundum allegata non secundum conscientiam iudicat* (Münchener Universitätschriften 2). München, 1967. 1. p; cf. MÜBIG, ULRIKE: *Recht und Justizhoheit. Historische Grundlagen des gesetzlichen Richters in Deutschland, England und Frankreich* (Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte 44). Berlin, 2003. 76–80. pp.

pontból volt kiemelkedő jelentősége a három egyházi választófejedelemnek, a mainzi, trieri és a kölni érseknek, akik a hűbéri struktúrában (*Heerschildordnung*) a második birodalmi hűbér szintjén helyezkedtek el, s a legmagasabb birodalmi tisztségviselők között találjuk őket. E három érsek azonban birodalmi pozíciója mellett a római egyház struktúrájában is rendes helyet foglalt el, judikatúrájuk e vonatkozásban belesimult az egyház általános gyakorlatába. A részleteket illetően azonban érdemes közelebbről szemügyre venni őket.

1. Az érseki törvénykezés kezdetei Trierben

A korai középkor századaiban minden nagyobb jelentőségű ügyet, amelyekhez a jogviták eldöntése is tartozott, a tartományi zsinatokon tárgyalták, amelyeken olykor a *suffraganeus* francia püspökségek (Metz, Toul és Verdun) illetékességébe tartozó ügyek is sorra kerültek. A zsinatot az érsek vezette, de ha jelen volt a király vagy egy pápai legátus, akkor neki adta át a főhelyet. Ezekben a nagygyűléseken nemcsak egyházi előljárók (püspökök, prépostok, apátok, plébánosok), hanem világiak (a főnemesség, miniszteriálisok, sőt a nép képviselői is) szintén nagy számban vettek részt. Az ilyen zsinatokon hozott határozatokat pecsétjével nemcsak az érsek, hanem mellette még sok más tekintélyes személy is hitelesítette, így azok autoritása, jogi bizonyító ereje kiemelkedően magas volt. Ezeket a zsinatokat rendszertelenül tartották és eléggé ritkán, a jogviták elintézésére irányuló igény viszont lényegében folyamatos volt. Ezért hamarosan kialakult egy ítélkezési gyakorlat a székhelyen, *ahol in gradibus iuxta aulam publicam* vagy egyszerűen csak *in aula publica*, a dóm melletti Marienkirche épületében, sőt olykor magában a dómban ültek széket a dómkápolna prelátusai, akik – a zsinathoz hasonlóan – szintén bírói tanácsban jártak el; bírótársaik előkelő nemesek és miniszteriálisok (*Dienstleute*) voltak. A 12. század második felétől előszeretettel ruházta át bíraskodási jogkörét a trieri érsek (a pápai delegált bíraskodás mintájára) alkalmas, jogban jártas klerikusokra, a döntési jogkört azonban gyakorta fenntartotta magának.⁵

Külön aktivitásként említendő a 10. század fordulójától megélénkülő oklevéladó érseki tevékenység. Ez az írásbeliséggel, közelebbről a jogi írásbeliséggel a legszorosabb kapcsolatban álló gyakorlat a széles értelemben vett törvénykezés (*freiwillige Gerichtsbarkeit*) egyik legfontosabb attribútuma. Oklevelek hitelesítéséről (*Beglaubigung und Siegelung*) van szó, olyan oklevelekről, amelyek tartalmához az esetek legnagyobb részében az érseknek semmiféle köze nem volt, ám a kialakult gyakorlat szerint az érseki hatalom párosulva a pecséthasználattal hitelesítéssel (*sigillo et banno nostro placuit confirmari*), az oklevélnek a királyi oklevelekhez hasonló tekintélyt, jogerőt kölcsönzött. A hitelességet erősítette, hogy leggyakrabban sok tanút alkalmaztak. A kiterjedt írásbeli munkát egész írnoke személyzet látta el, amelynek élén a 10. században még egy kancellár állott, akit a 11. század második felében újabb tisztségviselők (*Domscholaster, Bibliothekare*) váltottak fel.

⁵ BEYER, HEINRICH – ELSTER, LEOPOLD – GOERZ, ADAM: *Urkundenbuch zur Geschichte der jetzt die preußischen Regierungsbezirke Coblenz und Trier bildenden mittelrheinischen Territorien*, 3 Bände, Coblenz, 1874 [a továbbiakban: MU] 2, 26. p.; 3, 1. p.

Albero érsekkel kezdődött meg az a folyamat, hogy külföldi egyetemeket járt, tanult klerikusok jelennek meg az udvarban. A sort a párizsi illetőségű Alberich *magister* nyitotta meg, akit az érsek Trierbe hívott és kinevezte az érseki iskola vezetőjévé. Ebben az időben készült Gratianus ismert remekműve is, így nem szorul magyarázatra, hogy Alberich egész sor kánonjogászt vitt magával, akiknek a műveltsége magasan fölötté állhatott a Trierben addig tevékenykedő jogászokénál.

Miként Mainzban, Trierben is jelentős szerepet játszottak az oklevéladói tevékenységben az érseki káplánok, akiknek hivatala gyakran egyéb javadalmakkal is gazdagodott. Az érsek személyes szolgálatában állottak (*familiars*), ruházatot és ellátást is kaptak. Ez egy tanult személyekből összeállított hivatal volt, amely nemcsak kancelláriai, azaz oklevélkiállítói tevékenységet végzett, hanem az érseki udvar világi és egyházi igazgatásában is jelentős szerepet kapott.⁶

A püspöki vizitációkból kifejlődött vándorbíráskodás (*Sendgerichtsbarkeit*) a trieri egyházmegyében is kialakult, s hasonlóan működött a világi, tartományúri törvénykezéshez. Miként ott a grófok kíséretükkel bejárták tartományukat, úgy a püspökök is hasonlóan jártak el a kíséretükben lévők (főesperesek, *Landdechanten etc.*) segítségével. A *Send* átlagos lefolyása ez volt: az első napon kihallgatták a helyi egyházközség elöljáróit, a második naptól kezdődően pedig a nép megjelent tagjait kérdezték meg a helyben történekről. A konkrét esetekről szóló vallomásokról a klerikusokat és a hét ülnököt (*Sendschöffen*, őket a püspök választotta ki a közösségből, s esküt kellett tenniük arra, hogy minden bűnös tettet jelentenek, és semmit el nem hallgatnak) kérdezték meg. Az ítéletet az egyháziak hozták, s a püspök hirdette ki. A büntetések rendszerint nyilvános vezeklések voltak, és a világi bíróságok által párhuzamosan megállapított büntetések kiegészítéseinek számítottak.

A főesperesek a korai időkben még csak a püspökök kiküldöttei (*missi*) voltak, a 12. század folyamán azonban hivataluk gyors önállósodásnak indult és átvették a vizitációs jogkört.⁷ Ennek fő oka az volt, hogy a szász császárok alatt a püspököknek gyakran kellett távol lenniük egyházmegyéjüktől birodalmi teendőik miatt, valamint tartományúri dolgaik is megsokasodtak. Leginkább csak az előírás szerinti négyévente került sor vizitációkra. A püspöki látogatások, tekintve a népes küldöttséget, komoly terhet jelentett a helyi egyházaknak, ezért kialakult ennek pénzbeli megváltása, amit négyévente kellett teljesíteni az érseki udvar számára, és jóval mérsékeltebb terhet jelentett, mint az átvonuló látogatók vendéglátása.⁸ A főesperesi vizitációk, amelyek

⁶ Cf. RICHTER, PAUL: *Die kurtrierische Kanzlei im späteren Mittelalter*, Heft 17 der Mitteilungen der K. preuß. Archivverwaltung (1911). 2, 109. p.

⁷ Cf. SCHROEDER, ALFRED: *Die Entwicklung des Archidiaconats bis zum 11. Jahrhundert*. München, 1890. 37. p.

⁸ A IV. lateráni zsinat (1215) kifejezetten megtiltotta ezeket a pénzügyi igényeket, pedig az már a megelőző lateráni zsinat (1179) által tilalmazott vendéglátáshoz képest is elviselhetőbb volt. A III. lateráni zsinat szerint az érsek a vizitációk alkalmával érje be 40-50, a főesperes 5-7, a dékán 2 lóval; ne vigyenek a püspökök vadászutyákat és idomított madarakat magukkal. A terhek olykor annyira neheztek voltak, hogy egyes helyeken el kellett adni az egyházi kincseket, előteremtendő a költségek fedezetét. Nem csoda, hogy inkább vállalták a szokásos négyévenkénti adományokat (*Abgaben*); cf. HEFELE, CARL JOSEPH: *Concilien-geschichte, nach den Quellen bearbeitet*. 2. Aufl., Freiburg im Breisgau, 1856 [a továbbiakban: HEFELE 1856]. 5, 631. p.

részben az előző helyére léptek, jóval olcsóbbak voltak.⁹ A főesperes pozíciója azzal arányban erősödött, ahogyan távolodott a püspök (különösen a tartományi hatalmat gyakorló egyházfejedelmek) egyházmegyéjétől. A püspök gyakran és hosszan volt távol, a főesperes viszont helyben maradt. Az egész tartományi klérus *engedelmességgel* tartozott neki éppen úgy, mint a maga helyén a püspöknek. Tartós püspöki távollét idején a főesperes nem egyszer teljes hatáskörben járt el.¹⁰

A trieri egyházmegyében az öt főesperesi tisztség nemcsak széles helyettesítő jogkört kapott, hanem ezzel parhuzamosan jól jövedelmező állásnak is számított. Biztosan nem véletlen, hogy az érsekek gyakran ültették közeli rokonaikat ebbe a székbe. Hillin érsek röviddel halála előtt az egyik főesperességet (Dietkirch) *unokaöccsének*, a még gyermek Godinnak adományozta. Igaz, utóda Arnold visszavette magához a hivatalt, de ez is visszatetszést keltett. Egy további példa: Johann érsek szintén unokaöccsét, Ortwinnt ültette az egyik főesperesi székbe (Carden); Theoderik érsek az egyik fivérét (Mefried), unokaöccsét (Arnold von Isenburg) és még két további rokonát (Siegfried és Heinrich von Bolanden) tette meg főespereseknek. A főesperesek gyors térnyerése bizonyos aggodalommal töltötte el a püspököket. A segítséget a segédpüspökök jelentették, akik a püspökök jól és pontosan definiált helyetteseiként jártak el; eleinte egyedi megbízásokat teljesítve, de már a 13. század második felétől állandósult hivataluk, amely azonban sohasem veszélyeztette a püspöki joghatóságot. A főesperesek erős pozíciójukat, amely a törvénykezés hatásköreiben is időről időre jelentkezett, az egész középkoron át, ha csökkenő intenzitással is, megőrizték. Majd csak a *tridentinum* vonta meg tőlük teljesen a *iurisdictio* valamennyi jelentős hatáskörét és rendelte őket általánosan a püspök joghatósága alá. Megvonták tőlük valamennyi házassági és büntetőjogi ügyben való ítélkezést, hasonlóan a kiközösítés és más *fenyítőjog* alkalmazását.

2. A bíraskodás helyszínei

A bíraskodás mint a hatalomgyakorlás kiemelten fontos területe számára sohasem volt közömbös a helyszín. A középkor jogi kultúrájában a nyilvánosság különösebb elvi megfontolások nélkül is magától értetődő volt, így természetes, hogy a középkor első századaiban az érseki bíraskodás a szabadban, leggyakrabban a dóm előtti téren (*in facie maioris ecclesie*) zajlott. Az *officialis* által vezetett bírói fórum is eleinte templom(ok) előtti téren végezte tevékenységét, így egyik ítélet kihirdetésére (1233) is a Liebfrauenkirche bejáratánál (*in claustro maioris ecclesiae*) került sor.¹¹ Jó évszázaddal később is még a szabadban, leggyakrabban a templomkertben ültek székét; egy oklevél

⁹ Egy helyi zsinat (Rouen, 1190) fennmaradt rendelkezése szerint a főesperesnek fizetendő vizitációs díj nem lehet több mint 3 solidus; cf. HEFELE 1856, 5, 663. p.

¹⁰ Bruno érsek egyik, az egyházat kirablók és megkárosítók kiközösítése tárgyában kibocsátott kiközösítő határozatában a bűnbánók feloldozásának jogát a főesperesre ruházta át „*ubi aliis negotiis impeditus adesse non potero.*” GOERZ, ADAM: *Mittelrheinische Regesten – die beiden Regierungsbezirke Koblenz und Trier*. 4 Bände, 1876–1886. Nachdruck Aalen, 1974. [a továbbiakban: MR], 2, 524. p.

¹¹ Cf. MU 3, 57. p. 3, 485. p.

(1336) szerint „*ante fores ecclesie Trev. ex opposito putei ibidem, ubi iudices ecclesie Trev. et archidiaconorum consueverunt ad iura reddendum*” s a templomkert kútjánál (an dem Bronnen uf dem Frythofe) született döntés (1352) a trieri esküdtszék és az érseki kúria közti illetékességi jogvitában.¹²

a) A központi kúria: Trier

Trier városában nyilvánvalóan a dóm épülete környéken (*auf dem Steinsitz vor der Dompforte*)¹³ ült leggyakrabban össze a szentszék – legalábbis a melegebb hónapokban. Télen viszont az érseki kúria vagy a székeskáptalan valamelyik termében (*in capitulo et consistorio Trev., ubi ius reddi consuevit*), avagy magának az officialisnak a kúriájában ült össze a bíróság. Először Balduin érsek rendelt egy külön helyszínt az officialis bíráskodása számára (*aula consistorialis*), amely korlátokkal tagolt helyiség volt; Rudolph Losse hagyatékából tudjuk (1344), hogy a bírák, ügyvédek és jegyzők a publikumtól ekként voltak elválasztva. Két, egymást nyolcnaponta váltó nuncius őrizte folyosó vezetett ehhez a helyiséghez. Ez a terem állandósult a továbbiakban az érseki kúria hivatalos bíráskodási helyszínévé.¹⁴ Az ülések *zur Prime Zeit* kezdődtek, az ítéletek kihirdetésére pedig rendszerint a vesperás idején (*vel quasi consueta ad iura reddendum*) került sor.

b) A koblenzi kúria

A 13. század derekától, Arnold érsek (1242–1259) működésétől kezdve alternatív tartományi székhely (*quasi pro domicilio*) lett Koblenz.¹⁵ Utóda, Heinrich von Finstingen is előszeretettel időzött ott. Ez alkalmakkor az érseki bíráskodás személyesen is megvalósult, de azután a megszorodó birodalmi feladatok s egyéb ügyek miatt a személyes bíráskodást itt is felváltotta a klerikusok általi működés. Ezt Koblenzben eleinte főleg a két legfontosabb apátsági templom (St. Florin és St. Kastor) hozzáértő papjai végezték. A koblenzi bíráskodás megszilárdítását Heinrich érsek előbb egy állandósított *iudex delegatus* által próbálta megvalósítani, s e tisztségre elsőként St. Florin dékánját, Johannt ültette, aki működése idején (1271–1285) a rendes bíráskodás mellett az oklevéladási tevékenységet is buzgón gyakorolta. Egyfajta együttműködésre is van példa az egyházmegye két központjának (Trier és Koblenz) két bírója között: egy alkalommal a tanúk kihallgatását a trieri *officialis* végezte el, az ítéletet azonban ugyabban az ügyben a koblenzi bíró, Johann dékán hozta meg.¹⁶

¹² Más német területekről is vannak hasonló feljegyzések: Wormsban egy pápai küldött bíró hozott ítéletet (1313) az ottani Szent Márton templom kertjében, s Wetzlarban is hasonló történet korábban (1226) két érseki bíró részéről. Cf. MICHEL 1953, 46–47. pp.

¹³ Ennek emlékét őrzi a trieri főesperes, H. von Finstingen *officialis*ának egy oklevele (1291): „Man denkt hierbei an den 'Krummelstuhl' in der Weihbischofskapelle des Trierer Doms!” MICHEL 1953, 46. p.

¹⁴ Érdekes és fontos adatokat közöl cikksorozatában Hermann Spoo arról az épületről, ahol Trierben az egyházi érseki bíróság ülésezett: SPOO, Hermann: *Aus der Geschichte einer deutschen Bischofsstadt: Trier*. In: *Landeszeitung* vom 2. 11. bis 12. 11. 1949, Nr. 3, 4, 6, 8, 12.

¹⁵ Cf. MICHEL, FRITZ: *Wie entstand die Landeshoheit des Erzbischofs von Trier in dem Gebiete zwischen Lahn, Rhein, Sayn und Gelbach?* In: *Zeitschrift für Heimatkunde von Coblenz*, Jahrg. 1, 1920. 84. p.

¹⁶ Cf. MR 4, 955. p.

Az új érsek, Boemund alatt a koblenzi kúria ítélkezési gyakorlata szerénynek mondható. Jelentős eset emlékét őrzi az az oklevél (1300), amelyet egy császári közjegyző, Heinrich de Lilio (*alias* Aco) állított ki, s amelyet *officialis curie Confluensis* pecsételt meg. Érseki működésének végére tehető a trieri egyházmegye bíróságainak megketőzöttsége.

Az első koblenzi *officialis, magister* Johannes de Bastonia (1306-tól St. Florin dékánja is). Név szerint ismerjük a mellette (1307-től) működő pecsétnököt: *magister* Arnold. Az újabb *officialis*, Johann von Engers hitelesített egy oklevelet, méghozzá saját pecsétje híján a koblenzi érseki kúria titkos pecsétjével. Őt követte rövid ideig, Caesarius, majd mintegy húsz esztendőn át *magister* Jakob, St. Florin dékánja ült az *officialis* székében. Róla említést érdemel, hogy nem szenteltette magát pappá – ami nem volt akadály a számára, hogy plébánosa lehessen jó ideig (1319–1323) az egyik koblenzi plébániának (Liebfrauenkirche). 1347-től az *officialis* székében *magister* Heinrich von Wesel tűnik fel, de a következő évben feladta hivatalát és Balduin érsek kancelláriáján szolgált tovább, s az érsek halála után az új főpap, Boemund szolgálatában is megmaradt mint *clericus et capellanus domesticus et familiaris*.

Az új bíró *licenciatus iuris* Jordan von Halptze. Ezidő tájt a koblenzi bírói kúria gyakran gyűlt össze St. Florin templomának ebédlőtermében (*refectorium*). Rövid ideig *licenciatus iuris* Simon von Boppard lett a bíró, majd Jakob von Montabaur személyében mintegy húsz éven át (utolsó említése: 1387) tevékenykedő *officialis* került a bírói székbe. Jakob a legtöbb oklevelet személyesen írta alá, ami újdonságnak számított, mert előtte a kúriai jegyzők és írnokok végezték ezt a munkát. Utóda Tholmann lett, majd Arnold von Lohnstein, nemsokára pedig *doctor utriusque iuris* Johann Herbordi von Linz következett. Hamarosan pedig újabb *officialis* jelenik meg, *magister* Johann von Konstanz *licenciatus in decretis*. 1409 és 1420 között nincs okleveles említése koblenzi bírónak, majd ekkor feltűnik Werner érsek addigi titkára, *licenciatus in utroque iure* Simon Matthie von Boppard, aki 1417-től általános helynök is; Otto érsek haláláig bizonyosan ő volt a koblenzi bíró.

Fontos információkat közöl egy 1429-ből fennmaradt oklevél, amely a pecsétnök, Johannes von Vallender készítette a koblenzi kúria aktuális pénzügyi helyzetéről. A bevétel 509 fl. 8 *albus* és 9 *heller*, volt s az alábbiakból tevődött össze: 19 házassági ügy (21 fl. 5 *albus*), 22 *primi fructus beneficiorum* (58 fl. 15 *albus* 9 *heller*), 5 *medii fructus ratione permutationum* (26 fl. 9 *albus*), 2 megölt holttest (1 fl. 2 *albus*), 13 *marca domini ratione testamentorum* (71 fl. 18 *albus*), *recepta de registro contumaciarum* (21 fl.), *recepta de registro recognitionum* (24 fl.), 6 *sententiis definitivis* (11. fl. 23 *albus*), de simplicibus absolutionibus et citationibus (140 fl. 17 *albus*), *recepta de conquestibus, sequestribus et brachiis secularibus* (1½ fl. 5 *albus*), *ab amicis domini et a commendatore* in Schiffenberg (130 fl. 14 *albus*). Az *officialis* jövedelme öt hónapra 25 aranygulden, ezen kívül 6 fl. pro tunica hyemali.

1433-ban *magister doctor decretorum* Helwich von Boppard az *officialis*, három évvel később *licenciatus in decretis* Simon Grans von Rynberg, egy évre rá pedig *licenciatus in decretis* Johann von Frankfurt. Ő azon kevés hivatalnokok közé tartozott, akikben a gyanakvó érsek (Jakob) teljesen megbízott, ezért gyakran küldte diplomáciai missziókba is. E gyakori távollétek miatt sor került egy helyettes kinevezésére is (1445), *doctor decretorum* Johannes de Latolapide, St. Paulin dékánja személyében. Johann

szintén betöltötte az általános helynöki tiszteket, ám mindkettőt feladta 1449-ben, s utóda egy korábbi *officialis, doctor decretorum* Helwich von Boppard lett. Urához, az adósságban úszó Jakob érsekhez való viszonyát jól szemlélteti az a zálogszerződés, amelyet 1454-ben kötöttek a koblenzi várban, tárgya pedig 1000 fl. és 200 véka (*Malter*) zab volt. Az érsek halálával (1456) Helwich helyett új bíró lépett elő, *magister doctor iuris utriusque* Johann Gemminger. Ő is viselte párhuzamosan az általános helynöki tisztséget. A helynöki tisztség ellátása miatt sokat volt távol, ezért többször kellett helyettesről gondoskodnia, mint történt ez (1462) Johann Theoderici és (1467) Johann Matthie von Bacharach személyében. Halála (1472) után székében *doctor iuris utriusque* Johannes Erpel következett. Néhány évvel később (1477) újabb bíró került kinevezésre: *magister doctor decretorum* Servatius Goszwin.

A Koblenzhez területileg legszorosabban kötődő főesperesi kerület, Dietkirchen viszonya változó volt az *officialis* hivatalához, de a korszak végére határozottan jó kapcsolat alakult ki, s erősödött meg. Ennek jeleként a nevezett archidiakónus egész hivatalát rábizta a koblenzi bíróra, aki magát ettől kezdve gyakorta nevezte *generalis iudex curie Confluentine*. Hasonló gyakorlat figyelhető meg Karden főesperes esetében is.

A trieri egyetem alapítása (1473) érezte hatását Koblenzben is, amennyiben több egyházi javadalmat egyetemi tanároknak kötöttek le. Emellett erősödő kapcsolat tapasztalható az egyházi bírák és az egyetemi oktatók között. Egy koblenzi *officialis*, Richard Gramann 1500-ban átköltözött Trierbe, ahol rövidebb ideig ugyanezt a hivatalt is ellátta, de főleg abból az okból, hogy az érsek kötelezte őt egy javadalom (St. Florin) fejében évenként 25 előadást tartani az egyetemen, mindkét jogból. Gramann utóda Koblenzben *magister doctor legum* Johann Gutmann lett, aki 1495-től tagja volt az érsek udvari bíróságának (Hofgericht). Az utolsó, általa jegyzett okirat 1514-ből való.

A koblenzi *officialis* bíráskodásának színhelye eleinte a St. Florin templom étkezőterme volt, de hamarosan átköltöztek a St. Martin kápolnába: *in capella Sti. Martini annexa ecclesie Sti. Florini, in qua ad ius reddendum pro tribunali sedere consuevimus hora prima*. A bíróság üléseinek azonban voltak más színhelyei is, mint ugyanannak a templomnak egy másik kápolnája (Katharinenkapelle), sőt maga a kerengő (*Kreuzgang*). Az ítéletek kihirdetésére leggyakrabban a szabadban került sor, általában a Martinskapelle melletti kis templomkertben (*in angulo prope murum curie domini nostri Trev.*). Tárgyalások folytak még egyéb helyszíneken is, mint pl. az érseki udvarban (*aula inferior curie archiepiscopi Trev. ante fenestram prope ortum curie eiusdem*). Egy, a bíró és négy ülnök által tett és a jegyzőtől meghitelesített adományozásra pedig *infra quatuor lapides ante hostium ecclesie Sti. Florini respiciens super curiam* került sor (1318). A korszak végére állandósult a bíróság székhelyeként a régi érseki palota, ahol az *officialis* szolgálati lakása is volt.

A koblenzi consistorium ülésezéseinek gyakoriságáról kevés adatunk van. A középkor végére kialakult gyakorlat a heti egy ülést mutatja, de egy 1521-ből való rendelet heti két (szerda és szombat) tárgyalási napot írt elő.

c) Terra gallica

A trieri egyháztartományhoz tartozott régóta egy további terület, a korabeli Luxemburg délnyugati határán található négy vallon dékánátus: Longuyon, Juvigny, Jvoix és

Bazailles, melyeknek lakossága francia ajkú volt. Világi viszonylatban ezek Bar hercegségéhez tartoztak, egyháziilag pedig eredetileg Verdun püspöke volt a főpásztoruk. Luxemburg, Arlon, Mersch és Remich túlnyomórészt németajkú dékánátusaival együtt azonban, legkésőbb 1256-tól, Longuyon főesperesi kerületet alkották, amelyet a négy vallon dékánátus miatt így is neveztek: *archidiaconatus terrae gallicae vel terrae romanae*.¹⁷ Az egyházi bíráskodást itt szinte kizárólagosan a főesperes és a dékánok gyakorolták. Itt is kialakult az a gyakorlat, hogy kánonjogban képzett személyekkel töltsék be a bíráskodást végző hivatalt. Így 1265-ben Longuyon dékánja a bíró (*offizial en romance Terre*), 1274-ben egy bizonyos Jakes, Stenay plébánosa töltötte be e tisztséget. Elvárás volt a francia nyelv ismerete, és pedig nemcsak az *officialis* oldalán, hanem a bíróság többi tisztviselője (ügyvédek, *procuratores* és jegyzők) részéről is. Valószínűleg a hely földrajzi és kulturális sajátosságai miatt történetelt, hogy Heinrich von Finstingen trieri érsek Longuyon illetékes főesperesével egyetértésben egy saját kúriát létesített itt.

Először a 13. század végén (1284) történik említés egy *offizial en romance Terre monsignor l'arcevesque de Treves*, akinek egy kegyúri jogvitában kellett döntést hoznia, név szerint: Jean de Laferté, Jvoix-ból való klerikus. Az új érseki kúria létesítése persze érzékenyen érintette (főleg anyagi szempontból) az illetékes főesperest és a székeskáptalant is, ezért Heinrich érsek halála után a választási feltételek közé beiktatták, hogy tartományi bírakat (Landoffizialen) a jövőben nem lehet megbízni, de a következő érsek, Boemund ezt nem tekintette magára nézve kötelezőnek, s ki is nevezte a vidék (terra gallica) bírójául Jacques d'Amez-t.

Súlyos konfliktus alakult ki azonban annak nyomán, hogy a főesperes *officialisa* is párhuzamosan tovább végezte dolgát, jóllehet ellene és az egész székeskáptalan ellen az érseki és pápai parancsok semmibe vétele miatt kiközösítés volt elrendelve! Ez a renitens főesperesi *officialis* egy jegyző, Egidius volt. Bírói székét a trieri dóm kapujában ülte.¹⁸ 1304-ben már a trieri érseki kúria *officialisa*. Boemund érsek halálával (1299) eltűnt *terra gallica* kúriája, s megerősödött Longuyon főesperesének pozíciója. 1312-ben az ő bírója a távollévő érsek általános helynökével együtt erősített meg egy, két trieri kolostor között létrejött egyezséget. Balduin érsek halála után oldódott a feszültség. A luxemburgi uralkodó ismételten elfogadta az érsek egyházi bíráskodásra vonatkozó joghatóságát (Wenzel herceg 1358, 1363), de a valóságban a folyamatos egyházi törvénykezést első fokon *propter locorum distantiam viarumque discrimen nec non ad maiores sumptus evitandos* a tartományi dékánok folytatták, kivéve a trieri *officialis* és a segéd-püspökök számára fenntartott ügyeket: *beneficium*, büntettek és házassági ügyek.

Választottbírói tevékenységük is jelentős maradt, s változatlanul keresett 'hiteles helyek' gyanánt jártak el közhitelességet élvező pecsétjeik birtokában. A dékánok tekintélyéről sokat elárul egy Juvigny kerületéből való vizitációs jelentés, amely szerint „*decanus hic sicut in aliis, in alienandis et commutandis bonis ecclesiasticis utitur maiori quam episcopus autoritate.*”¹⁹

¹⁷ Cf. BASTGEN, Hubert: *Die Geschichte des Trierer Domkapitels im Mittelalter* (Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft der Görresgesellschaft 7). 1910. 49. p.

¹⁸ „Auf dem Steinsitz vor der Trierer Dompforte übte er sein Richteramt aus.” MICHEL 1953, 65. p.

¹⁹ MICHEL 1953, 68. p.

Az érseki joghatóságnak bizonyos felügyelete mindazonáltal megmaradt ezen a területen is. Erre utal pl. Theodor von Rollingennek, Longuyon újonnan kinevezett főesperesének hitlevele (1502), amelyben egyebek mellett ígéri, hogy a trieri egyház jogait megőrzi, károsításoktól megóvjá, s az érsek jóváhagyása nélkül semmit nem fog elidegeníteni. Másfelől Juvigny dékánátusának 1517-ben szerkesztett statútumai is (amelyeket *per analogiam* az újonnan megválasztott dékán irányában a plébánosai által előterjesztett választási feltételeknek is nevezhetünk) tartalmazták, hogy a dékán, ha Trierből parancs érkezik a káptalanhoz, első alkalommal saját költségén kell odautaznia. Az idézésekkel kapcsolatban szintén a helybeli fórum az első: a dékán első ízben a helybelieket mindig *coram capitularibus* szólítsa színe elé.

3. Az állandó egyházi bíróság kialakulása és szervezete

A 13. század elejére a trieri egyházmegyében az igazgatási hatáskörök jó részét megszerzték a főesperesek. Igaz, a ténylegesen megmaradt és gyakorolt bíráskodási hatáskörök is számottevők voltak: *casus reservati*, első fokon megakadt ügyek, fellebbvitel, kiközösítés, házassági ügyek, valamint az oklevéladási gyakorlatban való hitelesítés. Ha az érsek nem akarta e hatáskörök gyakorlását (és a vele járó bevételeket) is elveszíteni a főesperessel szemben, szükség volt az új jogot (*ius novum*) alaposan ismerő hivatalnok munkába állítása, aki a főesperestől teljesen független személy, s kizárólag az érseket szolgálja tudásával. Egy olyan személyre volt szükség, akinek tevékenysége nem vezethetett önállósodáshoz, akinek jogszolgáltató hatalma megbízás (*mandatum*) marad mindvégig, s aki bármikor elmozdítható.

Bár az eseti megbízás alapján eljáró küldött bírák (*iudices delegati*) is intézményszerthető gyakorlatnak tűntek (Mainzban a 13. század elején egy efféle hivatal meg is alakult), inkább az állandó bíró személye felé mozdult el Trierben is a folyamat. A minták jellemzően Franciaországból érkeztek; a reimsi érsekségben már 1178-ból van adat, amikortól egy *minister, procurator*, majd később általánosan *officialis* elnevezésű hivatalnokot találunk a bírói székben.²⁰ A verduni püspök, aki a trieri érsek *suffraganeusa*, szintén alkalmazott már 1203-ban egy *officialist*. Mi több, a francia egyházmegyék főesperesei is foglalkoztattak *officialist*. Jogforrásként kell számításba venni a tours-i zsinatot, amely előírta, hogy ilyen funkcióban csak olyan személyek alkalmazhatók, akik legalább öt évig tanultak jogot.

a) Az officialis

Az egyházmegyei bíró első okleveles említése 1221-ből való, amikor is „*Wilhelmus Dei gratia maior decanus officialis domini archiepiscopi*” a székeskáptalannal egy ajándékozási jogügyletet intéz. Őt követte székében Thymar, akire való írásbeli adatunk 1227-ből való, s 1238-ban halt meg. Az ő működésének dokumentumai között találjuk azt a döntését (1233), amelynek tartalma és kifejezéshasználata egyaránt a római jog

²⁰ FOURNIER, PAUL: *Les officialites au moyen age*. Paris, 1880. 6. p.

ismeretét, a *ius novum* használatát mutatja: az egyik felet *procurator* képviseli, a perben patvarkodási esküt tesznek (*sacramentum calumniae*), a tanúvallomásokat jegyzőkönyvbe veszik és ünnepélyesen kihirdetik, a perbeli ellenvetéseket szintén lejegyzik, *ad respondendum* határidőt szabnak, majd a tanúvallomások többszöri elolvasása és megvizsgálása után tanácsadók meghallgatásával (*prudantium virorum habito consilio*) ítéletet hoznak, s döntenek a perköltségről is. Figyelemre méltó, hogy már ebben a nagyon korai bírósági döntésben szerepet kapnak jogtudók (*iurisperiti*); Theoderich mester, helyi kanonok, aki korábban (1226) ügyvédként (*advocatus*) szerepelt, valamint Konrad mester. Rajtuk kívül még szerepeltek bírósági tanúként további kanonokok és más klerikusok, sőt nemesek és ülnökök, s egyéb világiak is.

Az *officialis*, Thymar nemcsak az egyháziak egymás közti és világiakkal folytatott pereskedéseiben hozott döntést, hanem jelentős hitelesítési gyakorlatot is folytatott, mégpedig saját pecsétje alatt.²¹ 1238-ban készített végrendeletében említi egy bizonyos Tirricust, aki utódja lett: Theoderich mester. Az ő személye arra is példa, hogy az ordinárius halálával rendszerint az *officialis* hivatali ideje is véget ért – ez történt vele is. Utódja az új érsek, Arnold von Isenburg által kinevezett kanonok, Simon von Franchirmont lett, akit az oklevelek 1243 és 1252 között említenek. Míg őelőtte a bírák saját pecsétjüket használták, egy 1247-ből való döntés szerint a trieri *officialis*, Simon *sigillum Curie trev. apponi fecit*. A kúriai pecséthasználat, mint más egyházmegyékben is, annak a jele, hogy a püspök körül egy új hivatal kezdett kiformalódni: „Die Bezeichnung Curia und besonders das Dienstsiegel berechtigen zu der Annahme, daß sich damals um die Person des Offiziars eine eigene neue Behörde organisiert hat mit einem festumschriebenen Geschäftsbereich.”²² Simon bírói székét hamarosan felcserélte egy másik hivatallal; utóda szintén egy kanonok, Laurentius mester lett, majd egy egyszerű klerikus, Johann von Luxemburg következett.

Erre az időre esett, s összefüggött Johann von Luxemburg szerényebb pozícióból való bírói kinevezésével az az elmérgesedett vita, amely az érsek és székeskáptalanja közötti feszültségből táplálkozott. A kanonokok a pápához fordultak, aki kiküldöttje (*commissar*) útján állást is foglalt a felek között, mégpedig a kanonokok javára. A megromlott viszony mögött főleg a különböző egyházi javadalmak betöltése feletti rendelkezési jogkör állott, de szerepelt a vitapontok között a széles értelemben vett *iurisdictio* kérdése is. A kanonokok sérelmezték az *officialis* minden olyan bírói döntését, amelyet a főespersek jelenléte nélkül hozott.

Egy további határozat értelmében egyházmegyei bíró csak trieri kanonok lehet, s visszamenőleges hatállyal valamennyi, Johann von Luccellenburg *officialis* által hozott ítéletet érvénytelennek nyilvánított.²³ A nevezett személy bírói hivatalának ezzel vége is szakadt. Utóda – a rend szerint – rövid időre ismét egy kanonok, Johann von St. Kastor lett. A vita azonban megint kiújult, s egy pápai nuncius, *magister* Bernard de Castanetto

²¹ MR 2, 1785, 1816, 1820, 1868, 1874, 1908, 1927, 2070, 2082, 2094, 2231; 3, 75.

²² MICHEL, FRITZ: *Zur Geschichte der geistlichen Gerichtsbarkeit und Verwaltung der Trierer Erzbischöfe im Mittelalter* (Veröffentlichungen des Bistumsarchivs Trier 3), Kommissionsverlag des Bistumsarchivs Trier, Trier, 1953 [a továbbiakban: MICHEL 1953], 20. Cf. RIEDNER, OTTO: *Das Speierer Offizialtsgericht im 13. Jahrhundert* (Mitteilungen des historischen Vereins der Pfalz 29–30), Speyer, 1907. 28. p.

²³ Cf. MU 3, 1437, 1438.

új *officialist* nevezett ki (ismét egy helyi kanonokot): Reiner von Davils, akinek tevékenysége 1268-tól adatolt. Személyét nagy tisztelet övezte a székeskáptalan részéről, ui. egy korábbi ügyben ő képviselte (s nyilván sikeresen) a kanonokok testületét. Tevékenysége idején az érseki kúria visszanyerte megtépzott bírósági tekintélyét.²⁴ Számos egyházi büntetéssel igyekezett a bírósági ítéleteknek érvényt szerezni. Utóda az időközben hazatért érsek, Heinrich által kinevezett Wilhelm mester. Heinrich halála után több jelölt is pályázott érsei székére, s míg megszületett a (Boemundot támogató) pápai döntés (1289), a bírói szék üresedésben volt.

Az új *officialis* Johann Gilet lett; az ő működése viszont túlnyúlt az érsek, Boemund halálán, akinek utolsó éveit súlyosan megkeserítette az a körülmény, hogy a székeskáptalannak az ismételt pápai parancsokkal szembeni ellenszegülése miatt kiközösítés és *interdictum* került kihirdetésre, ami egészen haláláig (1299) fennállott. Gilet tehát megmaradt hivatalában, de bírói tevékenységéről csak hét oklevél tanúskodik. Nem tudni, meddig maradt meg székében; 1294-ben már egy helyetteséről (*magister* Paulinus) történik említés, s valószínű, hogy már ekkor átköltözött Metz-be, ahol 1297-ben Adolf király familiárisaként, majd 1310-ben a metz-i székeskáptalan kincstárnokaként tevékenykedett.

Még Boemund érsek idejére esik a Rajna jobbpartján, Koblenzben egy újabb kúria megalapítása. A tagolás úgy történt, hogy St. Peter, Longuyon, Tholey és a karden-i főesperesi kerületből Zell dékánátusa maradt a trieri kúria része, Karden keleti része és Dietkirchen főesperesi kerülete jutott a koblenzi kúriához. A bírósági szóhasználat így különböztetett: *officialitas Trevirensis und Confluentina*.

A Boemundot követő érsek, a gyenge kezű domonkos szerzetes Dieter (a nassaui király, Adolf fivére) alatt az ordinárius hatalma végzetesen meggyöngült, a főesperesek javára: „Der Archidiakon war damals auf dem Höhepunkt seiner Macht angelangt. Seine Inhaber hatten eine fast unbeschränkte kirchliche Jurisdiktion innerhalb ihres Sprengels, und ihre Kurien bemühten sich, auch als beurkundende Behörde zusehends an Einfluß zu gewinnen.”²⁵ Jó ideig alig tudni, kik voltak s milyen tevékenységet fejtettek ki érseki *officialisok*.²⁶

Változott a helyzet az új érsek, Balduin von Luxemburg színre lépésével. A főesperesekkel, a székeskáptalan legtektintélyesebb uraival szemben folytatott hatalmi harcában őt nem kötötték rokoni szálak a kanonokokhoz, ellenkezőleg, családi kapcsolataira politikai, sőt katonai tekintetben is bátran támaszkodhatott a főesperesek ellenében. Lagalább ilyen fontos volt kánonjogi műveltsége, amit párizsi egyetemi tanulmányai során szerzett. Több tartományi zsinatot is tartott, amelyeknek határozatai nemcsak kánonjogi szellemiséget hordoznak, hanem feltűnő, hogy bennük a főesperesek bírói joghatóságáról szó sem esik, még házassági ügyekben sem. Illetékes bíróként a státútumok rendre a püspököt és az *officialist* említik. Egész sor rendelkezést hozott, amelyek köz-

²⁴ A fokozódó tekintély jelének tekinthető, hogy Ferry von Lothringen herceg 1269-ben egy nagybátyja javára készített záloglevelet a metz-i és a toul-i *officialis* mellett a trieri bíróval is megpecsételtette. Cf. MR 3, 2414a.

²⁵ MICHEL 1953, 26. p.

²⁶ A terminológia félreérthetetlen: „Er ist Vasall des Erzbischofs geworden, dem gegenüber er mit seinem Lehnseid bestimmte Verpflichtungen übernommen hat.” MICHEL 1953, 29. p.

vetve vagy közvetlenül a főesperesi jogkörök (és bevételek) megrövidítését, egyúttal az érseki jogkörök szélesítését célozták. Így szigorú büntetéssel fenyegette azokat, akik klerikust világi bíróság elé idéztek (*privilegium fori*), vagy az érseki kúria követeit bántalmazták, okleveleit megsemmisítik. A plébánosoknak megparancsolta valamennyi végrendeletnek az örökhagyó halálát követő egy hónapon belüli beterjesztését az *officialis* hivatalához *tamquam loci ordinario*. Számos zsinati határozata foglalkozott az érseki kúriában foglalkoztatott jogi képviselőkkel (*assessores, advocati*), s feltűnnek a császári közjegyzők is, akiknek *in causis spiritualibus et ecclesiasticis* kellett okleveleiket kiállítaniuk.

Balduin érsek bevezetett egy új gyakorlatot: minden újonnan kinevezett főesperesnek írásbeli hűbéresköt kellett tennie ura irányában. Ez egyértelműen arra világít rá, hogy a trieri érsek nemcsak egyházi előjárója volt alárendeltjeinek, hanem tartományúri minőséget is hordozott, minek jeleként szabályos hűbéri jogviszonyt is létesített meghatározott személyekkel: a főesperesek ilyenek voltak. Az első ilyen eset 1329-ből való, és Heinrich von Pfaffendorf volt az a főesperes/hűbéres, aki kerületét (Karden), annak teljes joghatóságát és a hozzá tartozó várat (Bischofstein) Balduin érsektől *ad cuius collationem seu provisionem ipse archidiaconatus noster pertinet pleno iure* rendes hűbérbe (in feodum ligium et aperabile) megkapta. Az érsek és főesperese viszonylatában ezek a reverzálisok egyértelműen utaltak arra is, hogy egyszer s mindenkorra véget ért a főespereseknek kerületükben korábban élvezett teljhatalma. A főesperesi hivatal tekintélye hanyatlásának jele volt az is, hogy a 14. század folyamán drasztikusan csökkent a közreműködésükkel készített oklevelek száma.²⁷ A rangrendben bekövetkezett tartós változást mutatta az is, hogy a főesperesek titulájából a *Dei gratia* szavak eltűnnek, továbbá, hogy az érseki és a főesperesi kúrián egyidejűleg megpecsételt okleveleken első helyen mindig az officialis szerepel (mindenki más *iudices*).

Az érseki kúria bírójának a kinevezése körül korábban tapasztalt küzdelem a székeskáptalannal a múlté lett. Egy 1334-ből fennmaradt kinevezési okmányban részletes hatásköri leírást olvashatunk, benne kifejezetten utalva a főesperesek irányában kifejtendő joghatóságra: „[...] *dantes tibi plenam et liberam potestatem interloquendi, sententiandi, diffiniendi, excommunicandi, absolvendi, de excessibus cognoscendi, inquirendi, corrigendi et puniendi eosdem [...] ac institutiones ecclesiarum in causis per negligentiam aut inhabilitatem archidiaconorum seu eorum iudicum nostrorum subditorum vel per appellationes ad nos vel curiam nostram devolutis et devolvendis ac omnia alia et singula ad dicte officialitatis officium pertinentia daciendi, que requiruntur de consuetudine vel de iure.*” További hatásköröket ruházott rá távolléte esetén (*circa Renum vel alias in remotis*), s nevében számos cselekmény fogantatására jogosította fel, alkalmasint a világi kar (*brachium seculare*) segítségét is igénybe véve (*clericis sufficienter beneficiatis solummodo et in religiosis dimissorias [...] et graviter excedentes*

²⁷ A főesperesek mindazonáltal változatlanul az egyházmegye első méltóságai voltak, s jövedelmük is kiemelkedő maradt; a római kúria egy 1354-ből való okiratában egy trieri főesperesi kerület éves bevételét legkevesebb 70 aranyguldenben becsülte meg. Cf. SAUERLAND, HEINRICH VOLBERT: *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande aus dem Vatikanischen Archiv* (Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde). 7 Bände, 1294–1415 [a továbbiakban: SAUERLAND], 4, 132. p.

aut inobedientes clericos presbyteros, cuiuscumque conditionis aut status existant).²⁸ Tudnivaló, hogy mindezen hatáskörök gyakorlása során a tekintélyében tartósan megerősödött²⁹ *officialis* rendre az érseki kúria pecsétjét használta.

Balduin érsek név szerint ismert első bírása Conradus volt, akit hamarosan felváltott székében *magister* Guerrich de Gorzia. Ő annak a három általános helynöknek egyike volt (a másik kettő: Robert von Tholey főesperes és *magister* Heinrich Busschardi), akiket Balduin tartós távolléte (bátyját, VII. Henrik császárt kísérte Rómába) idejére a trieri egyházmegyében és tartományában helyettesítésével bízott meg. 1313-tól új *officialis* lépett hivatalba, bizonyos *magister* Johannes. 1320-tól egy karmelita szerzetes, Daniel von Wichterich lett az új tisztségviselő, aki szintén *vicarius in spiritualibus*, ráadásul egyidejűleg segédpüspök is, s ekként az *episcopus Motensis* cím viselője. Szembeötlő tehát, hogy ezidő tájt Trierben az egyházmegyei bíró (*officialis*) nemcsak, hogy kivétel nélkül klerikus, hanem általános helynök is, ami pedig nagyobb jogföldrajzi dimenzióban szemlélve, a dél-európai régió jellemző megoldása volt. 1324-ben egy új *officialis* tűnik fel: Everhard de Massu, aki 1331-ben meghalt. Ezután Johann Gabrielis következett, aki korábban kúriai ügyvéd volt, s az inkább kedvére való munka lehetett, mert 1334-től ismét ezt a korábbi foglalkozását űzte. A név szerint ismert következő *officialis* Johann Wilhelmi de Roremunde volt, akit először 1337-ben említ egy oklevél.

1338-tól – hosszú idő után – ismét egy tekintélyes főesperes, Boemund von Saarbrücken került a bírói hivatal élére, aki hamarosan az érseki székben is követte Balduint. Párizsban folytatta egyházbizományait, s mint magasan képzett jogász készítette el Balduin érsek megbízásából 1338-ban és 1341-ben a kiközösítő ítéleteket, valamint az összes egyházi személyt évenkénti gyűlésre összehívó körleveleket (*convocationes generales*). Érdekes eset, hogy hamarosan ismét Johann Wilhelmi került a bírói székbe, aki így kétszer betöltötte ezt a hivatalt. Őt követte Balduin érsek egyik legjelentősebb munkatársa, az Eisenachból származó *magister* Rudolf Losse, akit a mainzi érsek, valamint a speyeri és a wormsi püspök is foglalkoztatott. Tevékenységét két ránk maradt terjedelmes kézirat, egy vázlatkönyv (*Konzeptbuch*) és oklevélmásolatokat tartalmazó kötet jelzi, amelyek a 13. századig visszanyúlóan tartalmaznak adatokat. Mészire terjedt tevékenysége, sokféle hivatalt viselt, így pl. 1339-ben a mainzi érsek udvari káplánja lesz. A következő évben Rudolf palotagróf káplánjává (*clericus familiaris et domesticos*) teszi. Hamarosan a trieri érsek kancelliáriájának első jegyzője lesz (1342), majd dómdékani stallumot is kap, miután Balduin igazolta lovagi származását. Számos (jól jövedelmező) hivatallal ismerték el szolgálatait, amelyekhez végül még a nürnbergi prépostság is járult. Mindeközben a trieri érseki *officialis* hivatalát folyamatosan ellátta, valószínűleg ura, Balduin érsek haláláig (1354).

Losse bírói hivatali tevékenységét azzal kezdte (1344), hogy írásban rögzítette a bírósági ügymenetet. A rendelkezések első helyen írták elő a határidők pontos betartását

²⁸ STENGEL, EDMUND ERNST: *Nova Alemannia*. 2 Bände, 1921, 1930 [a továbbiakban: STENGEL], 1, 313. p.

²⁹ Egy erre utaló körülménynek tekinthető az az okleveles tudósítás is (1317), amelyben Himmerode ciszterci kolostor kéri annak a privilégiumának a trieri *officialis* irányában is érvényes megerősítését Kelemen pápától, amelyet még III. Lucius pápa bocsátott ki javukra, s amelyben a szokásos egyházi bíróságok joghatósága alóli mentességet biztosítottak számukra. Cf. MICHEL 1953, 30. p.

nak szabályat; különösen vonatkozott ez a jegyzőkre, akiknek tevékenységét és díjazását szigorú górcső alá vette. Elrendelte, hogy parancsait (*mandata*), kiváltképpen a kiközösítő határozatokat, vásár- és ünnepnapokon a miséken hangos szóval ki kell hirdetni, s ezekről a hirdetményekről a plébánosok tartoznak jegyzéket vezetni. Elindította egy regiszter vezetését, amelyben minden egyes idézést rögzíteni kellett. Akkurátus ember lehetett, mert egyik nagy felháborodást kiváltó rendelkezésében (1349) megtiltotta a facipők (akár vasalt akár nem) hordását úgy a klerikusoknak mint a laikusoknak mindkét nemből, a templomokban, kolostorokban és egyházi tárgyalótermekben, mivel azok nemcsak hangosak, hanem rongálják a fáradtságos, mives munkával készült padokat: „*cum dictorum calopedum calcationibus, impressionibus et obtusionibus excavat, conterunt, radunt, corrumpunt et in suum pulverem materialem irreparabiliter resolvunt.*”³⁰

Az újabb, e székben tartósan tevékeny officialis egy tudományosan is képzett kanonista, *licenciatus in iure civili et baccalaureus in iure canonico* Albert de Saponguez. Fennmaradt privát, féldrágakőből készült pecsétnyomója, amely egy jobbában mérleget tartó ifjút ábrázol; egyfajta *ex libris*, amely utalt birtokosának bírói hivatalára. Két újítás fűződik a nevéhez. Az egyik az volt, hogy új tisztséget állított fel: a *registrator* egy speciális tevékenységgel megbízott jegyző volt. Neki kellett az időközben nagymértékben felhalmozódott regisztereket rendben tartani, különösen a makacsok (*contumaces*), valamint az adósok és hitelezők jegyzékét. A másik újítása (1369) a *procurator fiscalis* tisztségének életre hívása; az ő dolga lett az egyháztartomány pénzügyi érdekeit sértők elleni fellépés, éspedig a felkutatótól az üldözésig bezárólag. E tevékenységében a pecsétnökkel kéz a kézben járt el, akinek egyik fő dolga szintén az érseki kúria pénzügyeinek gondozása volt. Egy 15. század elejétől érvényes rendelkezés szerint minden bírósági tisztviselőnek kötelessége volt munkatársai jogsértéseit, bűneit jelenteni a *procurator fisci* irányában.

A következő érsek, Cuno von Falkenstein Boemund lemondását (1362) követően az *officialis* hivatalát ismét egy képzett és a római jogban is járatos kanonistára ruházta: *baccalaureus in iure canonico* Johann Herbordi von Lys. Az ő kinevezési okmányában is szerepel annak hangsúlyozása, hogy az *officialis* minden hivatalos ténykedéssel kapcsolatos okiratán az érseki kúria pecsétjét köteles használni. Az érseki érdekeket a római kúriában is eredményesen képviselő bíró általános helynöki kinevezést kapott (1399) urától, s egyéb javadalmak mellett (mint St. Florian prépostsága) megkapta a koblenzi bírói stallumot.

Az újabb *officialis* Trierben Johannes de Bastonia pápai kamarás lett, kinek munkássága e székben 1396-tól adatolt, de nem maradt sokáig hivatalában: 1402-ben leváltották az addigi legképzettebb tudós jogásszal: *doctor iuris utriusque und magister in artibus* Bartholomäus von Brystge (= Niederbreisig), aki emellett gyakorta használta az *utriusque iuris professor* címet is. Sajnos, csak három évet ért meg hivatalában; elhalálozván – átmenetileg Johann Herbordi von Linz helyettesítése után – újabb *officialis* következett: *licenciatus in decretis* (valamivel később *doctor decretorum*) Johannes von Arwilre. Utána egy polgári származású klerikus, *doctor decretorum* Johannes von Rode, akinek bírói tevékenysége 1416-tól adatolt. 1419-ben megvált hivatalától azt követően, hogy belépett a karthausi rendbe (és a trieri St. Alban kolostor priorja lett), utóda Friedrich von *Dudelndorf* lett. A székeskáptalan által kikényszerített, ugyanebből az évből való választási kapitulá-

³⁰ STENGEL, 2, 1, 816. p.

ció tartalmazta, hogy az érsek csak *doctorem in iure ac licentiatum seu iurisperitorum gravem et sufficientem* ültethet az *officialis* székébe. További előírások is szerepeltek még a pecsétnökökre, jegyzőkre és a *procurator fiscalis* tiszttét betöltőkre.

Otto érsek halálát (1430) követően kettős választás következett, minek nyomán két *officialis* is működött egy időben: Friedrich von Dudelndorf mellett kinevezésre került *doctor iuris utriusque* Nikolaus Dosser von Winningen *alias* Prüm, sőt egy még újabb bíró is kinevezést kapott (az ellenjelölt érsek részéről): *magister* Heinrich von Limburg *doctor decretorum*, korábban a trieri kúriában ügyvéd, aki azonban ura halála után rögtön visszalépett. Egy érdekes eset volt, amikor (1443) az új *officialis* Matthäus von Mayen, aki korábban pecsétnök volt, egy ideig megtartotta ezt az előző hivatalát is; ráadásul az eset megismétlődött, mert utóda (1446) Johann von Arlun ugyanígy tett.

A 15. század közepén a trieri *officialatus* tisztviselői kara így nézett ki: bíró (*officialis*), pecsétnök, *advocati*, jegyzők, *procurator fisci* és *Nuntien*. Előírások szabták meg az e tisztviselőkkel szemben támasztott követelményeket. Így a bírótól tisztességes életvitelt vártak el, kocsmát nem látogathatott, az egyházi rendben elfoglalt helyének megfelelő ruhát (*Kleidung von Weltgeistlichen*) kellett viselnie etc. Pervezetésében törekednie kellett a perhúzás elkerülésére (*ne lites immortales existent*), általában a perek lerövidítésére, valamint a peres felek között az egyezsége. Az ügymenet gyorsítását célozta az a szabály, hogy 10 aranyforint (*Goldflorin*) alatti perérték mellett sommásan kell eljárni (azaz mellőzhető az *oblatio libelli*, az *ordo iudiciarius* és a rendes határidők betartása). Engedélye nélkül egy jegyző vagy nuncius sem hagyhatja el az üléstermet, s a késedelmet igazolniuk kell. A *procurator* jogállását élesen elválasztották az ügyvédekétől. A nunciusok kötelesek voltak, különösen vasárnapokon, azokon a helyeken tartozkodni, amelyek nevét viselték.

b) Az általános helynök

Az érsek tartós távolléte esetén gyakorta nevezett ki egy vagy akár egyszerre több, általános hatáskörrel felruházott helynököt (*Generalvikar*). Az érsek e helyettesének (*vicarius in spiritualibus*) hatásköri elhatárolása az officialistól nem könnyű, mert olykor bíráskodási tevékenységet is végzett, s megfordítva: alkalmasint az *officialis* is ellátott egyházkormányzati feladatokat. Ilyen *vices gerens in spiritualibus* először Heinrich érsek nevezett ki (1267), bizonyos Arnold főesperest (Großarchidiakon), akit egy pápai bulla az érsek *procurator*ának nevez.

Balduin érsek szintén távolléte – fivére, VII. Henrik császárrá koronázása okából történt római útja (*Römerzug*) – idejére adott megbízást, még hozzá egyszerre három prelátusnak: Rupert (Tholey főesperese), Heinrich Ruchsardi (trieri klerikus) és Geirich von Gorzia (trieri *officialis*) számára, akik a teljes érseki *iurisdictio* feladatkörét kapták, mégpedig az egész egyháztartományra kiterjedően. Megbízási okmányuk kifejezetten tartalmazza a világiak és egyháziak által elkövetett bűntettek kivizsgálást és megbüntetését (vád nyomán és *ex officio* egyaránt), s kivételt csak a pápának fenntartott ügyek képeztek. E helynökök megbízatása hosszan, egészen 1317-ig eltartott, mivel Henrik halálát követően a trónutódlásról folytatott tárgyalások, majd Lajos császári aspirációinak támogatása több hadjárat idejére elvonta székhelyéről. A három, egyszerre kinevezett vikárius egymáshoz mért illetékessége nem volt tisztázott, általában külön-külön jártak el. A trieri *officialis* rendezte el (1313) Engers tartományi káptalanja (*Landkapitel*) és Wetzlar egyik klerikusa (*Achipres-*

byter) közt támadt viszályt. Egy másik alkalommal a két másik helynök együtt járt el Sef-ferm és Büdesheim községekből a Prüm plébánosa által követelt járandóságok dolgában. Mindhárman egyszerre hagyták jóvá (1311) egy ingatlan (*rotes Haus*), St. Matthias apátságára részéről történt elidegenítését, a következő esztendőben pedig hasonlóan jártak el egy további személy (Longuyon főesperesének bírójá) bevonásával, jóváhagyva a St. Barbara kolostor és St. Maximin apátságára közti, Billiche kegyuraságát érintő egyezséget.

Balduin 1320-ban segéspüspökét, Daniel von Wichterich karmelita szerzetest – aki az *episcopus Motensis* (egy hegy Numidiában) címet is viselte – nevezte ki általános helynökévé, aki e tiszttét 1342-ig ellátta.³¹ A továbbiakban csak elvétve kerültek kinevezésre ilyen címmel és ilyen hatáskörrel érseki helynökök (*vicarius generalis in spiritualibus*), valószínűleg azért, mert az érseki *officialis* hivatala a jogszolgáltatást teljeskörűen és kielégítően ellátta.

Az érseki kancellária is szorosan kapcsolódott a bíraskodás szervezetrendszeréhez. Élén a 14. században kancellár vagy főjegyző állott, rendszerint egy prelátus, akinek keze alatt káplánok és jegyzők, s más klerikusok dolgoztak. Az alkalmazásnál előnyt élveztek azok, akik jogot tanultak, különösen pedig azok, akik valamely tudományos fokozatnak is birtokában voltak.³² A kancelláriai tevékenység vonzó lehetett, mert arra is volt példa, hogy egy *officialis* adta fel hivatalát (1351), elcserélve egy kancelláriai munkakörrel.³³ Az oklevelekből leginkább az világlik ki, hogy a kancellária bár számos olyan ügyben eljár, amely inkább az *officialis* illetékességi körébe tartozott, komolyabb kollízióra azonban nincs utalás, mert a vitás esetek inkább egyházkormányzati jellegűek voltak, pl. a különböző érseki járandóságok követelésével állottak kapcsolatban.

c) A pecsétnök

A pecséthasználát a középkorban nemcsak általános, hanem kifejezetten nélkülözhetetlen volt. Elmaradhatatlan kelléke az okleveleknek, kiváltképpen az igazságszolgáltatással kapcsolatban kiállított iratok esetében. Az adott oklevél tartalmának közhitelességet volt hivatva biztosítani minden pecsét.

Az első trieri *officialis*ok mind kanonokok voltak, s bírói tevékenységük során használt pecsétjük is ugyanez volt. A trieri bíró, *magister* Johann szolgálati pecsétje még 1264-ből is csupán előző, dékáni (Kastorstift) tisztségéből való. Az első, ettől különböző, hivatalinak tekinthető pecsét 1247-ből való, felirata: *SIGILLUM CURIE TREVIRENSIS*. A pecséthasználát kiemelkedő jelentőségét mutatja, hogy vele egy önálló tisztségviselő jelent meg: a pecsétnök (*Siegler*). Első említése Trierben 1278-ból való, és a St. Simeon Stift helynöke, Reiner volt az illető. A pecsét és használata az *officialis* legfontosabb hivatali jelvénye volt.³⁴

³¹ Cf. SAUERLAND I, 544. p.

³² A kancellária titkos tanácsnoka (*Geheimsekretär*), Johann von Limburg (1391) St. Florian prépostja és Oberwesel dékánja, tíz évet töltött el Montpellier és Pavia egyetemén, római és kánoni jogot tanulva. Cf. SAUERLAND V, 971, 1089. p; VI, 85. p.

³³ Az illető egy koblenzi bíró volt: *magister* Heinrich von Wesel.

³⁴ Egy bizonyosság a pecsét fontosságára: amikor IV. Kelemen pápa vitába keveredett Heinrich von Vinstingen megválasztott érsekkel, annak *officialis*át (Gobulo) eltávolítani akarván nunciusa által annak kúriai pecsétjét követelte tőle. MR 3, 2346. p.

A pecsétnök tisztségének kiemelkedő fontosságára világít rá Jakob érseknek 1449-ben mindkét kúriája számára kibocsátott (1449) statútuma. E szerint a pecsétnöknek legalább szubdiakónusnak kell lennie, valamint nőtlennek (*clericus non coniugatus*). Különös figyelmet kellett fordítania a regiszterek³⁵ vezetésére, s rögzítették azt a kívánalmat is, hogy a pecsétnök tevékenysége során a régi szokásoknak megfelelően (azaz mérlegelve az ügy tárgyát és az ügyfél személyét) kell a költségeket megállapítania.³⁶ A pecsételést csak azt követően lehetett elvégezni, hogy arra az *officialis* kifejezetten utasítást adott. Ezután is csak akkor, ha az érseknek vagy *officialis*ának egy jegyzője aláírta, ill. szignálta azt. Néhány esetben maguk a pecsétnökök, miként a jegyzők, az általuk megpecsételt oklevelet alá is írták. Azokban az esetekben, ahol régi szokás szerint *et stylo curie nostre* az *officialis* titkos pecsétje is elhelyezésre került, a pecsétnök az érseki kúria pecsétjét csak azután függeszthette fel, miután az oklevél szélére rányomták az előbbit. Ez ui. igazolása volt egyúttal annak, hogy az *officialis* az oklevelet az előírt rendben megvizsgálta.³⁷

A pecsétnök csak különös engedély birtokában vállalhatott más tisztséget (pl. *procurator*, ügyvéd vagy jegyző); ha azonban jogi képzettséggel rendelkezett, a bírótól pedig engedélyt kapott, úgy úzhatta párhuzamosan e mesterségeket – feltéve persze, hogy nem kerültek e hivatalok egymással kollízióba. A pecsétnöknek hivatala elfoglalásakor esküt kellett tennie, hogy az érseki kúria rábízott pecsétjét gondosan megőrzi, akadályoztatása esetén pedig csak az *officialis* engedélyével adhatja át egy megbízható személynek (*Mann*). Szolgálatára során teljes odaadással (*Arm und Reich*) kell bánnia a pecséttel. Köteles minden, az érseki kúria székére való támadást elhárítani. Minden kihágást, büntettet, csalást, hamisítást vagy hibákat, amelyek tudomására jutnak, haladéktalanul jelent az *officialis*nak.

Az egyik trieri pecsétnök, Johann von Arlun (1447) kinevezési okmányában Jakob érsek hatalmat biztosít számára az *officialis* által kiállított minden okirat megpecsételésére, valamint a végrendeletek idejében való elintézését is feladatául szabta.

Alkalmasint ellátta a pecsétnök az *officialis* vagy akár a delegált bíró feladatát is, feltéve persze, hogy volt jogi képzettsége. Baldwin érsek pl. Johann Jakelonis trieri pecsétnököt az *officialis* tisztségére is kinevezte (1339). A koblenzi pecsétnök, Johann Pyssil is hosszú éveken át volt St. Kastor prépostjának *officialis*a. Fordított helyzet is előfordult: a 15. század közepén a trieri *officialis*, Matthäus von Mayen látta el egy személyben a pecsétnök tisztségét is.

A pecsétnökök kiemelkedően fontos tevékenységi körébe tartozott az érseki kúria jövedelmeinek számon tartása és ellenőrzése. A két kúria (Trier és Koblenz) pecsétnökei voltak megbízva gyakran az apátságok, kolostorok és plébániák részéről befolyó jövedelmek elszámolásával is, ami azzal az előnnyel járt az érsek oldalán, hogy a vonakodó vagy késedelmes klerikusokkal szemben alkalmazható egyházi szankciók kibocsátását e hivatalból rövid úton intézni lehetett. További feladatként jelentkezett Werner érsek alatt a

³⁵ Az érseki bíraskodás minden egyes területét illetően külön regiszterek készültek, amelyek a bíróság által ténylegesen gyakorolt jogszolgáltatás illetékességi kérdéseiről egyértelmű eligazítást adnak. Cf. MICHEL 1953, 94. p.

³⁶ Egy, a pecsétnök által megpecsételt bizonylat 1409-ben 2 *albusba* került.

³⁷ Az *officialis*ok rendszerint családi pecsétjüket használták, az ellenőrzést igazoló megjegyzések kíséretében, mint: *superscriptionem persolvendam approbamus/subscriptionem sigilla nos officialis approbamus*, etc.

koblenzi pecsétnök számára az ottani pénzverde felügyelete, Heinrich von Cochem trieri pecsétnök pedig még Pfalzel és Saarburg pincészeteit is ellenőrzése alatt tartotta. Egy-egy koblenzi (1429) és trieri (1506) kimutatás tanulságos adatokat tartalmaz arra nézve, milyen hivatalos kiadásokat jegyeztek a pecsétnökök. Kétféle csoportba sorolhatók a kifizetések: *distributa pro nuntiis* (a különböző érseki levelezések költségei) és *distributa pro amicis domini gratiosi et ad diversa* (az érseki udvartartásban dolgozó kézművesek és alkalmazottak díjai, amelyek a legváltozatosabb tételekből³⁸ állottak össze).

d) Jogtudók és ügyvédek

A római-kánoni jog különösen alapos ismerői voltak azok a jogtudók (*iurisperiti et advocati*), akiknek tevékenységét főleg a nehezebb ügyekben alig nélkülözhatték. A tours-i zsinat (1236) határozatai szerint legalább háromévi kánonjogi tanulmányokat kellett igazolniuk azoknak, akik ilyen minőségben léptek fel a perekben. A bírósági tárgyalásokon kifejtett kánonjogi szakvéleményükhöz a bírák természetesen nem voltak kötve. Segítségnyújtottak (szóban és írásban egyaránt) a jogban járatlan vagy bonyolultabb ügyekben tanácsstalan ügyfeleknek, s ezt a szegények esetében az *officialis* parancsára kellett tenniük. A legképzettebb és legnagyobb bizalmat élvező trieri ügyvédek még további megbízatásokat is kaphattak: vizitációkat és diplomáciai missziókat vezettek (a pápai kúriába vagy a szomszédos tartományokba). Olykor helyettesítették az *officialist*, továbbá pápai vagy érseki delegált, avagy választott bírói megbízatást is teljesítettek.

A trieri és koblenzi ügyvédek lényegében kétféle minőségben voltak jelen: a bíróságot mint *assessore*s segítették, a peres feleket pedig képviselték, ill. tanácsokkal látták el. A trieri tartományi zsinat (1310) is ekként, *de assessores et advocatis* szól róluk, s valósággal megfenyegeti őket, amennyiben kilátásba helyezi terhükre kártérítés fizetését, amennyiben a bírót igazságtalan ítélet meghozatalára bírják rá.³⁹ A bíró akkor hivatkozhatott erre, ha maga a kánonjogban kevésbé volt járatos (*simplex*), és a jogban kitanult, tapasztalt ügyvédek őt rászédtek. Az ügyvédek bírsággal voltak sújthatók rosszhiszemű pervitel esetén, különösen a tanúk befolyásolásakor, s a perek rosszhiszemű elhúzásakor. Szerzeteseknek és papoknak az ügyvédi feladatok pénz ellenében való ellátása tilos volt, különösen szegények, özvegyek és árvák esetében. Az ügyvédeknek az érseki kúriában esküt kellett tenniük, amelyben hitet tettek arra, hogy csak igaz ügyet szolgálnak, a tudomásukra jutott titkot megőrzik, s megelégednek az *officialis* által nekik juttatott jövedelemmel. Utóbbi vonatkozásában a bíró az ügyvédi díjat a per tárgya, az ügyvéd beszédkézsége és a helyi szokások függvényében állapította meg. A bírósági tárgyalásokon illő öltözetben (*in habitu ornato et condacente*) kellett megjelenniük. Az ügyvédeknek a legszigorúbban meg volt tiltva, hogy egyezkedjenek az ügyvivőkkel (*procuratores*) és a jegyzőkkel a honoráriumról, az ügyfelekkel pedig a perérték százalékában való megállapodásról: szankcióként a hivatalból való elbocsátás volt kilátásba helyezve.⁴⁰

³⁸ A nevezett kimutatások itt említik a lovak takarmányozását, télikabát beszerzését az *officialis* számára, viasz, tinta, pergamen, papír vásárlását és még számos egyebet. Cf. MICHEL 1953, 99–100, 109–127. pp.

³⁹ Cf. BLATTAU, JOHANN JACOB: *Statuta synodalia. Ordinationes et mandata archidioesesis Trevirensis*. 1844. I, 141. p.

⁴⁰ „Caveat etiam advocatus ne clientulo suo victoriam repromittat, sicut faciunt superbi medici salutem promittentes, quia dubius est litis eventus, nec victoria in eo est, sed in iudice.” MICHEL 1953, 129. p.

Kifejezetten a jogtudókról tesz említést az a trieri ítélet (1228), amely *prudendum habito consilio* született. A helyi kánonjogászok mellett a 13. század végén (1276) feltűnik egy itáliai eredetű személy is: *magister* Johann Lombard, *legum professor*, aki valószínűleg Bolognaban tanult. A helyi kanonisták a koblenzi (St. Kastor és St. Florin), valamint a trieri (St. Paulin, St. Simeon és a dóm) iskolákat látogatták, a magasabb tanulmányok folytatására pedig gyakran utaztak Párizsba. A trieri egyetem megalapítását (1473) követően teológiát és jogot helyben is lehetett tanulni, s tudományos fokozatokat szerezni.

e) A jegyzők

A hivatalos és állandó egyházi bíraskodás létrejötte a jegyzői tevékenységre nézve is (jog)történelmi fordulópontot jelentett. A karoling kor, majd a 9–10. század császári okleveleit jegyzők (*notarii*) készítették, de a 11. századra lassan eltűntek az oklevelekből. Helyükre az érseki káplánok léptek, s majd csak a 12. század végétől jelentek meg újra a káplánok mellett az érseki oklevelekben újra a jegyzők. Bár a rangrend világosan mutatja, hogy a káplánok után következnek, mégsem voltak egyszerű írnokok; ezt bizonyítja, hogy 1244-ben Helyas és Godefried jegyzők az érsektől kirendelt bírakként szerepeltek két kolostor jogvitájában, egy másik jegyző, Peregrinus pedig pápai küldött bírói megbízatást is kapott. Az érseki kancellárián a 14. századtól már csak olyan klerikusok teljesítettek szolgálatot, akik jegyzői képzettséggel rendelkeztek. Ehrenbreitstein várában, ahol számos érsek gyakran és előszeretettel székelt, egy 1395-ből való oklevél megnevezi munkaszobájukat is: *stuba notariorum*.

Az érsek szolgálatában álló jegyzők mellett működtek Trierben szabad állású jegyzők is, akik főként a különböző magánjogi jogügyletek írásba foglalását végezték. Helyzetüket és egzisztenciájukat erősítendő gyakran pályáztak meg különböző egyházi vagy városi hivatalokat (*Stadtrat*, *Schöffengericht*) is. Leginkább vágyott működési helyük azonban az érseki, ill. a főesperesi bíróság volt, hiszen ez tekintélyüket nagyban emelte. Mint nem kis büszkeséggel írta egy jegyző (1491): „Durch myn ordentlichen Richter des geistlichen gericht zu Coulentz als ein bewerter Notarius zu schryben zugelassen.”

A 13. század közepén tűnnek fel Trierben az első közjegyzők: Gottfried von Tritenheim (1254–58) és Johann (1262–73), akik önmagukat csak klerikusoknak nevezik, s mindketten plébánosok voltak. Koblenzben az első ismert közjegyző *magister* Konrad volt, az egyik főesperes jegyzője. Az első császári közjegyző, Heinrich 1285-ben mint végrendeleti tanú tűnik fel. Az első koblenzi jegyzők ismereteiket még Kölnben szerezték, az első trieri jegyzők esetében azonban nem tudni, hol tanulták mesterségüket. Valószínű, hogy az *ars notaria* tudományát azokból a formuláskönyvekből⁴¹ nyerték, amelyek számukra is elérhetőek voltak.⁴² Az idők során azután a trieri érseki kúria valóságos schola

⁴¹ A formuláskönyvek kiemelkedő fontosságú jogforrásoknak számítottak a középkori Magyarország jogéletében. erre nézve lásd BÓNIS György monográfiáját: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, 1972. 143–222. pp.

⁴² Ezzel kapcsolatos utalás: „Eine für diese Zwecke zusammengestellte Sammlung von Erlassen, Attesten und sonstigen Formularen, die als Corlagen für Notare bestimmt sind, aus dem 14. Jh. bez.: *Antiquum formulare viariorum mandatorum aliarumque litterarum iudicialium Romane Curie* befindet sich im St. A. K. 1 C Nr. 106. – Vgl. hierzu das Himmeroder Formelbuch (2te Hälfte XIV s) bei K. Lamprecht, D. Wirtschaftsleben, 3, S. 219.” MICHEL 1953, 141. p. (824. jz.).

szerepében is értelmezhető, ahol a jegyzői ismeretek kimerítően megtanulhatók voltak. Azok a klerikusok, akik ezt a képzést elvégezték, pályázhattak a *notarius imperiali auctoritate* címre, amelyet a német császároktól vagy az általuk Észak-Itáliában kinevezett palotagrófoktól (*comes palatinus*) lehetett megkapni. A már valamivel régebb óta (a 11. század végétől) létező, hasonló pápai felhatalmazás (*notarii apostolicae sedis*) birtokában lévő jegyzők tábora mellé ezzel létrejött egy vele egyenrangú, párhuzamos jegyzői cím.

A pápák csak nagyon visszafogottan adták hozzájárulásukat ahhoz, hogy a trieri érsekek közjegyzői hivatal működését engedélyezzék. Így Boemund érsek 1282-ben IV. Miklós pápától két, Balduin érsek pedig V. Kelemen pápától négy pápai közjegyző kinevezéséhez kapott engedélyt, a megfelelő írástudók nagy hiányára tekintettel (*contractus legitimus et alia huiusmodi in publica redigant instrumenta*).

Sokkal könnyebben lehetett császári közjegyzői címhez jutni. Franz von Alliate palotagróf már 1337-ben engedélyezte Rudolf Losse trieri *officialis*nak négy császári közjegyző kinevezését. Az egyházi bíró volt tehát megbízva azzal, hogy levizsgáztassa a jelölteket és esküt vegyen ki tőlük: „*per pennam, calamarium et cartam, que tunc in vestris manibus tenebitis, et pacis osculum investiatis de officio antedicto.*”⁴³ A német császárok III. Frigyes uralkodásáig gyakorta ruházták át világi és egyházi méltóságokra a palotagróf hivatalát. Az egyik ilyen udvari tisztségviselőtől (Dietrich Erbracht, a császári kancellária titkára és főjegyzője) nyert császári közjegyzői címet (1454) egy plébános: Johann Pistoris von Sobernheim, természetesen az előírt eskü letételét követően. Az esküben a közjegyzők arra tettek hitet, hogy az általuk *in formam publicam* lejegyzettek pontosan megegyeznek a felek által a bíró előtt elmondottakkal, vagyis a perben általuk vezetett jegyzőkönyvek tartalmának valósághű rögzítéséhez tartják magukat. Másolatot a perben született okiratokról (mint tanúvallomások, ítéletek) az *officialis* engedélye nélkül nem adhattak.

A császári palotagrófoktól nem lehetett nehéz megszerezni a kinevezéseket, mert szép számmal jelennek meg az ilyen autoritással rendelkező közjegyzők egyházi bíróságokon. A koblenzi kúrián 1364-ben 11, Trierben 12 közjegyző működött. Különösen kívánatosá tette ezt a hivatalt a számos előny, mint: a jegyzők nem tartoztak a városi tanács joghatósága alá és mindennemű polgári teher alól szabadultak. Jakob érsek hiába próbálta meg számukat 1449-ben a trieri kúriában 6, Koblenzben 4 főre csökkenteni. Mindenesetre 1489-ben a négy *procuratores causarum* mellett a trieri kúriában legalább 8 közjegyző dolgozott, holott (egy korabeli oklevélből idézve) csak hatan „*vix se possent nutrire de huiusmodo officio, si bene, decenter et honeste se habere deberent.*”⁴⁴

A *registrator* tisztségére is jegyzőt neveztek ki a trieri kúriában, akinek a terjedelmes levéltár volt a gondjaira bízva. Első említése 1364-ből való, az illető: Johann de Ascha. Eladdig a pecsétnök dolga volt a levéltár gondozása. Rokon tisztségnek tekinthető a más bíróságokon tevékenykedő *audientarius*⁴⁵ hivatalával.

A mindinkább szélesedő hatáskörrel és egyre tekintélyesebb, s önállóbb közjegyzői tevékenységgel szemben a trieri érsekek a középkor folyamán igyekeztek minél pontosabb ha-

⁴³ STENGEL, I, 483. p.

⁴⁴ MICHEL 1953, 143. p. (837. jz.).

⁴⁵ Cf. FOERSTER, HANS: *Die Organisation des erzbischöflichen Offizialatsgerichts zu Köln bis auf Hermann von Wied*. In: ZRG KA 11 (1921), 339. p.

tásköri leírással keretek közé szorítani működésüket. Mivel klerikusok voltak, ezért – az általános elvek mellett – a trieri tartományi zsinat (1310) 100. cikke szerint sem tartoztak világi bíróság elé. Ugyane dokumentum 134. pontjában az áll, hogy az akár világi, akár egyházi tárgyú ügyben készített oklevelükről jegyzőkönyvet kell felvenni, s azt jegyzékbe foglalni, ami később meg nem változtatható. E jegyzőkönyvek nem készíthetők magánházaknál, hanem csakis a teljes nyilvánosság előtt, legalább két hites tanú bizonyosságával megerősítve.

Rudolf Losse bírósági rendtartása (*Offizialtsgerichtsordnung*, 1344) is behatóan foglalkozik a kúriában tevékenykedő közjegyzőkkel.⁴⁶ Meg volt nekik tiltva, hogy olyan, a vádlott távollétében lefolytatott eljárást (*Kontumazialverfahren*) hitelesítsenek, amíg az illetékes és megesketett bírósági küldönc (*Gerichtsbote*) megpecsételt oklevelet nem ad át, a bíró pedig beleegyezését nem adja hozzá. Kiközösítés súlyosításáról szóló ítéletet 14 napon belül, ha a kiközösített személy egy mérföldnél távolabb lakik, négy héten belül kellett elkészítenie. A közjegyzők kötelesek voltak az őket megillető díj átvételét követő két napon belül az ügyfeleknek a kiállított okiratokat átadni (hacsak az *officialis* haladékot nem engedélyezett). Minden kiállított oklevelet köteles a közjegyző saját kezűleg (*manu propria*) aláírni. A szóban előterjesztett és lejegyzett előadmányokat az írásba foglalás után kötelesek voltak az ügyfeleknek szóban felolvasni. Másolatok kiállításakor nem mulaszthatták el az eredetivel való egybevetést, s a szükséges javítások elvégzését.

A közjegyzői kinevezés előfeltételeit és feladataikat részletesen szabályozták. Mivel eleinte sok *ignoti et illiterati* jegyző működött, a közjegyzői hivatalra pályázóknak mindele előtt egy bizottság előtti vizsgát kellett letenniük. Akik más egyházmegyéből érkeztek, az érseknek vagy az *officialis*nak be kellett mutatniuk magukkal hozott ajánlólevelüket (*litterae approbationis*). Mivel a trieri széken ideálisan 6, Koblenzben 4 közjegyző működhetett, szabály szerint ennél több közjegyző kinevezésére nem volt mód. A jelöltnak legalább 25 évesnek, jónevűnek és jóhírűnek kellett lennie, jegyzői gyakorlattal rendelkeznie, s szóbeli vizsgát is kellett tennie. Tisztán, helyesen és olvashatóan kell írnia (és természetesen tudnia kellett latinul).

A közjegyzőnek egy jegyzéket (*Protokollbuch*) kellett vezetnie és magánál tartania, amelyben minden peres vagy peren kívüli aktust és jogügyletet fel kellett jegyeznie. Minden, bíróság előtt elhangzott kijelentésről feljegyzést kellett készítenie, amelyet még aznap köteles volt az előbb említett jegyzékbe bevezetni.

f) Procuratores

A prokurátor (a régi magyar jogi nyelvben prókátornak nevezett) tisztségét (*procuratores*) gyakran viselték idősebb ügyvédek a trieri kúriákban. Tisztán közvetítők voltak a bíró és a peres felek között, a jogi tanácsadást és képviselést az ügyvédek (*advocati*) végezték. Egyes egyházi intézményeknek, sőt városoknak (pl. Andernach), állandó prokurátorai voltak az érseki bíróságok mellett. A prokurátori vagy ügyvédi feladatokat is ellátó közjegyzők esküjükben arra tettek fogadalmat, hogy az általuk képviselt felek ellenfeleit nem károsítják meg, a tudomásukra jutott titkokat megőrzik, igazságtalan vagy

⁴⁶ Az 1449-ben kibocsátott zsinati statútumok ismét behatóan foglalkoztak a közjegyzők jogállásával, feladataival. Cf. BLATTAU 1, 58, 279. p.

kilátástalan ügyek jogi képviseletét nem vállalják. Szigorúan meg volt tiltva a prokurátoroknak, hogy belavatkozzanak az ügyvédek *hatáskörébe conficiendo libellos, articulos, exceptiones*: előzetes tudomásuk és hozzájárulásuk nélkül nem tehettek perbeli intézkedéseket. Egyedülálló Trierben, hogy egyházi személy a prokurátor tisztségét általában nem viselhette, hacsak nem *pro ecclesia et ecclesiasticis personis*.

Emellett említik a források a *procurator fiscalis* tisztségét is, Trierben először 1369-ben, mint *procurator curie nostre ad excessus deputatus*. A szokott, előzetesen kivett esküt követően (amelyben egyebek mellett ígéretet tett arra, hogy a megvesztegetésnek ellenáll, s amelyben nemcsak az *officialis*nak, hanem az általános helynöknek is engedelmességet fogad) az érsek élethossziglan nevezte ki a kúriára. Az érseki jogszolgáltatás főleg nyomozási feladatokkal megbízott tisztségviselője volt. Legfontosabb feladat- és hatáskörébe a széles értelemben vett bűnügyek tartoztak (*fisci procurator et causarum criminalium et excessuum promotor*), s ha egyházi személyek voltak érintettek, a peccsétnököt is be kellett vonnia eljárásába. Egy, a maga idejében (1500) újonnan kinevezett *procurator fiscalis*, Johann Koch von Wesel a koblenzi *officialis*nak tett kötelezvényében ígéretet tett arra, hogy minden bűncselekményt (*crimina, errores et delicta*), amelyeket egyháziak vagy világiak, zsidók vagy eretnekek követtek el, felkutat, senkit sem kímélve.

A felmerülő költségek fedezésére a peccsétnököt rendelik, aki az érsek nevében furcsa módon a fellebezések elbírálását is végezte. A peccsétnök pénzügyekkel kapcsolatos kompetenciáját húzza alá, hogy a megvádolt személyekkel a pénzbüntetés fizetéséről csak az ő jelenlétében lehetett tárgyalni. Jövedelme a bírságok egynegyedéből állt, amit még kiegészített a *tunica curialis*, amit a legtöbb egyházi familiáris is húzott. Jogviták esetén az általános helynök vagy az *officialis* joghatósága érvényesült.

A prokurátorok a közjegyzőkkel és törvénytudókkal (*Ladeboten*) a trieri kúriákon szinte céh-szerű közösséget alkottak. Az 1449. évi bírósági rendtartás (*Konzistorialordnung*) egyenesen mint *fraternitas consistorialium* említi e kört, amelynek tagjai azonban az érseki káplánok *consortiumával* nem tartott szoros kapcsolatot. Trierben külön ház épült számukra (Goffel oder Mattschafft). Koblenzben a helyi prokurátorok és közjegyzők élénk kapcsolatot ápoltak pl. az ottani Liebfrauenkirche-vel. Itt a nevezett személyek valóságos közösséget (*Bruderschaft*) alkottak: ennek jeleként a hetente tartott bírósági napokon 6 fillért kellett az újonnan megválasztott tagnak a közösségi kasszába befizetnie. A közösség törzshelye (*Zunftstube*) a fentebb említett egyház városi iskolájának emeleti szintjén található szoba (*stuba iuratorum*) volt. A 'céhbe' felvettek az érseki kancelláriából való jóbarátokat és más előkelő urakat (*andere vornehme Herrn*) is, ami által az érseki kúriával való jó viszony tartós megalapozást nyert. Különleges kiváltságban is részesültek: miután a császár is külön védelmébe vette őket, Raymund bíboros, pápai legátus gyóntató papot biztosított számukra, aki *interdictum* idején is mondhatott misét számukra, egyházi temetésben részesíthette a tagokat, továbbá engedélyezte, hogy böjti időkben is fogyaszthatnak sajtot, vaját és más tejtermékeket. Johann érsek mindezt még azzal tetézte, hogy ezüstmarkolatú díszkardot és keresztet adományozott nekik.

g) Törvénytudók

Jobb híján és összefoglalóan így nevezhetnénk magyarul azokat a bíróságon foglalkoztatott, esküt tett személyeket (*nuntii*), akik státusban a többiek alatt helyezkedtek el, de

nélkülözhetetlenek voltak. Olyan kiegészítő munkát végeztek, amely leginkább az iratok kézbesítésével volt kapcsolatban, s fontosságukat mutatja, hogy Jakob érsek statútumai (1449) egy hosszú fejezetben foglalkoznak velük: *de nuntiis et portatoribus litterarum et processuum*. Gyakorlatilag az egész érseki kúria postaszolgálatát ők látták el, amikor még mai értelemben vett posta nem létezett. Ők kézbesítették a különböző bírósági iratokat, mint idézések, ítéletek, különösen a kiközösítő ítéleteket, mely utóbbiak átvételéről igazolást is kellett készíttetniük, s ez a tevékenység bizony nem volt veszélytelen.

Munkájukat pontosan meghatározott hivatali körzetben végezték, s ennek központja valamely városban vagy nagyobb településen volt. Két nagyobb körzetre osztották az egyházmegyét: a nagyobbikhoz (*Obererzstift*) tartozott – Trieren kívül – Saarburg, Wittlich, Cochem, Bernkastel, Zell, Piesport és Hochwald, az alsóbbhoz (*Niedererzstift*) Andernach, Münstermaifeld, Kärlich, Lahnstein, Boppard, Montabaur, Limburg és Mosel. Rendkívüli időkben, mint pl. járványok idején, több emberre volt szükség, ilyenkor kézbesítőket (*Ladeämter*) is alkalmaztak.

A nunciusoknak derék, megbízható, jóhírű embereknek kellett lenniük (*discreti, probi et honesti ac bonorum morum et laudabilis famae*). Kinevezésüket az érsektől kapták, s rendszerint élethossziglan szól. Házaskerületűek (*clerici uxoriati*), jegyzők, mesterek közül kerültek ki leggyakrabban. A trieri kúrián két-két nuncius a consistorium korlátjánál állt őrt, s hetenként cserélték egymást. A bíróságon tárgyalt ügyek helye szerint illetékes nunciusoknak mindig jelen kellett lenniük, s a feleknek a szükséges iratokat rendelkezésre bocsátották. Vasárnaponként kerületeik központjában kellett tartózkodniuk, hogy ez alkalomból a magukkal hozott bírósági küldeményeket átadják, valamint átvegyék a kúriába címzettet. A 13. század fordulójáról egy sor olyan bírósági parancs és kiközösítő ítélet maradt fenn, amelyen a kézbesítéssel megbízottak aláírása és pecsétje is megtalálható. Ha a felek beszélni akartak ezeken a vasárnapokon a nunciusokkal, ezt a templomban nem teheték meg, hanem a nuncist szállásán kellett felkeresniük. A nunciusnak szigorúan meg volt tiltva, hogy a prokurátorok hatáskörébe avatkozzon, hacsak nem kapott erre vonatkozó kifejezett meghatalmazást az *officialistól*. A nunciusoknak tilos volt az idézéseket (*vel reintrusiones neque citationes contra testes*) aláírni, azt csak jegyző tehetette meg. Szolgálatuk díjazása akként számított, hogy a Rajna bal partján (*in quo est sita Confluentia*) három, a túlparton négy fillért (*Heller*) kaptak minden megtett mérföld után.

A nunciusok munkája nem volt veszélytelen. Mint arra zsinati dokumentumok is utalnak (1339), az egyes eljárásokban ellenérdekű felek olykor nem riadtak vissza attól, hogy a nunciusokat, levélhordókat gátolják, elfogják vagy akár megöljék, a kézbesítésre váró aktákat pedig széttépik.⁴⁷ Gyakran hiábavalónak bizonyult ellenükben a kiközösítés súlyosabb formájának azonnali (*sententia maioris excommunicationis ipso facto*) alkalmazása is. Egy konkrét eset (1368) jól példázza, milyen veszély fenyegette a kézbesítőket: Cuno érsek számára elétélt kellett szolgáltatnia egyik vazallusának (Johann von Loewenstein), mert a kölni kúria küldöncének egyik fülét levágta.

⁴⁷ Cf. Blattau, 1, 181.

4. Illetékességi viták az érsekségen belüli világi hatalommal

Az egyházi jogszolgáltatás presztizsének folyamatos erősítése nemcsak a III. Ince pápa által képviselt maximák megvalósítását célozták, hanem a néppel való közvetlen kapcsolatteremtésnek is fontos eszköze volt, s nem utolsó sorban komoly bevételi forrásnak is számított a törvénykezés. Az egyházi bíráskodás kiépülése azonban elkerülhetetlenül tekintélyt érintő és anyagi kárban is megtestesülő konfliktust generált azokkal a világi tényezővel, akik rendes bírói joghatóságot gyakoroltak. Ott azonban, ahol az érsek háramlás folytán az eladdig a Vogt⁴⁸ által gyakorolt magasbíráskodást megszerezte, az egyházi bíráskodás kiterjesztése akadályokba ütközött, különösen az egyre inkább öntudatra ébredő városokban.

A konfliktus egyik fő oka az egyháznak a 12. századtól fokozatosan erősödő törekvése volt, hogy saját fóruma elé vigyen lehetőleg minden vitás ügyet, amelyben legalább az egyik fél az egyházi rendhez tartozik (*privilegium fori*). A pseudoizidoruszi dekretálisok⁴⁹ befolyása alatt ezek az igények nemcsak azokra az ügyekre terjedtek ki, amelyek az emberi bűnnel kapcsolatosak voltak vagy az egyházi renddel valamiféle kapcsolatban álltak,⁵⁰ hanem teljességgel világi természetűekre is, mint például a magánjogi jogügyletekre. Ehhez jött még az a kedvező körülmény, hogy az egyházi bíróságok számára amúgy is rendelkezésre álló legfontosabb büntetéshez (*excommunicatio*) Frigyes császár részéről az egyházi fejedelmek javára kiadásra került egy birodalmi engedély (*Gunstbrief*), amely további súlyos világi szankciókat helyezett kilátásba. Ennek nyomán a kiközösített elveszítette felperesi perképesességét, alperesként pedig ügyvéd igénybe vételére való jogát. A kiközösítés kihirdetését követő hat hét elteltével pedig kérni lehetett a királyi hatalom beavatkozását (*Königsbann*).⁵¹

Az egyházi *iurisdictio* folyamatos tényerését nem befolyásolta lényegesen, hogy a IV. lateráni zsinat bizonyos önkorlátozást írt elő (a szentszékek terhére és a világi bíróságok javára),⁵² ugyanakkor döntő tényezőnek bizonyult a világi jogkeresők számára a szentszékek hivatalaiban rendelkezésre álló szakképzett, írástudó személyzet. Különösen a magánjogi ügyletek írásba foglalása, s a jegyzők és az *officialis* által megpecsételt okiratok számítottak vonzó tényezőnek. Ehhez jött még, hogy ha ingatlan- vagy tartozásügyben a pervesztes egyházi büntetést kapott, és a városi törvényhatóság ezt nem vette figyelembe, maga a város kerül(het)et *interdictum* alá.

⁴⁸ E jogintézmény tartalmára nézve lásd WILLOWEIT, DIETMAR: *Vogt, Vogtei*. Stichwort in: HRG¹ 5. 932–946. pp.

⁴⁹ A 9. század közepéről való, hatalmas mennyiségű iratanyag jelölése, amelynek szerzője (vagy inkább egy, valószínűsíthetően nyugati frank szerzői kollektíva) azt a fő célt követte, hogy municiót szolgáltatson a püspököknek egyházi eljáróikkal és a világi hatalom tényezőivel szemben. A püspököket védelmezendő kreáltak egy új hierarchikus fokozatot (*primas, patriarcha*), s jelentősen megerősítették a pápa jogszolgáltató hatalmát. Cf. FUHRMANN, HORST: *Pseudoisidorische Fälschungen*. Stichwort in: HRG¹ 4, 80–85. pp.

⁵⁰ Ide tartoztak különösen: házasságtörés, bigámia, vérfertőzés, paráznaság, eretnokség, végrendeletek, uzsora, esküvel megerősített tized- és kegyúri jogok, továbbá özvegyek és árvák ügyei. A kényszerhelyzetben végzett keresztelesekkel kapcsolatos, orvosokat és bábákat is érintő jogesetek szintén az *officialis* elé kerültek. Cf. MICHEL 1953, 69–72. pp.

⁵¹ Cf. KAUFMANN, EKKEHARD: *Königsbann*, Stichwort in: HRG¹ 2, 1023–1025. pp.

⁵² HEFELE 1856, 5, 894. p.

Az első adatok kisebb városokból (Boppard, Oberwesel) valók, de Koblenzben is hamar támadt konfliktus. Döntő volt a királyi hatalom állásfoglalása; Adolf király (1292) halatlanba vette Boemund érsek kérését, hogy nyújtana neki segítséget – fáradozásait és költségeit megtérítendő – az általa kiközösített és ebben az állapotban egy évnél hosszabban megmaradókkal (makacsok) szemben. Utóda, Albrecht viszont már parancsot küldött a fentebb említett két város tanácsainak, hogy adósságaik miatt kiközösített polgáraik ellenében alkalmazzanak vagyoneklobzást, vagy ha ez nem lehetséges, üzzék el őket a városból, hogy ezáltal feloldozást nyerjenek az egyházi szankció alól. Koblenz városának pedig meg kellett ígérnie Heinrich érseknek, hogy ő és utódai *utantur et gaudeant omni iure, tam spirituali quam temporalis in ipso oppido Confluentino*. A város ellenállása azonban nem csitult, s Diether érseknek fegyveres erővel kellett érvényt szereznie igényei érvényesítéséhez, s a város ezután ismételen elfogadta a teljes körű (*iurisdictio spiritualis tam secularis*) érseki joghatóságot. A kor kiváló jogtudója, Koblenz későközépkori várostörténetének tanúja, levéltárosa, Peter Mayer írja: „Zu Coblenz haet ein Ertzbischof zu Trier beide Gericht, das geistlich und auch das weltlich, welches zwei schoener cleynoter seyn.”⁵³

Münstermaifeld kisebb város volt, kedvező elbírálást talált a trieri érseknél (1296); Boemund biztosította a polgárait, hogy az *officialis* vagy más, ennek alárendelt bíró elé – városukon kívülre – csak az érsek különös parancsa nyomán idézhetők. Diether érsek megerősítette ezt a privilégiumot, de jelentős fenntartásokkal: „*exceptis dumtaxat causis matrimonialibus, testamentalibus, dotalibus et levi in clerum invectione, quos nobis et officiali nostro reservamus*.”⁵⁴ Balduin érsek végül tovább szűkítette az idézhetőség esetkörét: örökség, adósság, *iniuria*. Ugyanő székre kerülését követően hamarosan kieszközölte a pápától egy jogkörét megerősítő okiratot, amely szerint az érsek egyháza és javai ellen támadók pápai cenzúrával legyenek sújtva. Néhány évvel később Lajos császár megerősítette elődei, Adolf és Albrecht kiváltságait, különösen azokat, amelyekben a kiközösítést egy éven túl elviselőkkel szemben királyi erőhatalom (*quod vulgariter dicitur dun in de Achte*) alkalmazását ígérték. Egy, az érsekség valamennyi klerikusa számára kibocsátott főpapi rendelkezés (1341) kimondta, hogy mindazok, akik akadályozzák, hogy a *de iure vel antiqua consuetudine* szentszékek elé tartozó ügyekben e fórumok járassanak el, kiközösítés alá essenek, amit azután az illetékes plébániákon vasár- és ünnepnapokon ki kell hirdetni.

Balduin nemcsak egyoldalúan fogalmazott meg igényeket, hanem szerződéseket is kötött tartományának több nemesurával. Így kötelezte például Eltz urait (1337), valamint Ruprecht von Virneburg grófot (1339) „*bei geistlichen Sachen oder Luten bei unsers Herren geistlichen Gerichten*” az egyház jogainak tiszteletben tartására. Egy évvel később (1340) Gerlach von Nassau gróffal és fiaival (Adolf és Johann) kötött szerződést, miszerint „*geistliche Gericht und ire botten furdern wullen, woe sie moegen und nit hindern in keiner weiß. Und sollen sie ihres geistlichen gerichts lassen genießen und gebrauchten als recht und von alters herkommen ist*.”⁵⁵ Kevéssel később

⁵³ Cf. PERSCH, Martin: *Maier, Peter* in: Neue Deutsche Biographie 15 (1987), S. 705 [online]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd12413758X.html#ndbcontent>

⁵⁴ MR 4, 3063.

⁵⁵ Peter Maiert idézi: MICHEL 1953, 72. p.

Johann von Sayn gróf is írásban tett ígéretet arra, hogy az érsek egyházi jogszolgáltatását minden eszközzel támogatni fogja. Az ügyek átterelésének is jó példája olvasható ebben a szerződésben, mert az áll benne, hogy amennyiben a gróf laikus alattvalóit téves okból idézik szentszék elé, úgy a grófi szék „illő kérésére” ügyüket a világi fórum elé vissza kell utalni. Szintén Balduinhoz kapcsolódik az az egyezség, amelyet Reinhard von Westerbουργgal kötött (1346) Schadeck vár dolgában, s amelyben a nemesúr kötelezte magát „*auch sonderlich ir geistlich gericht schirmen und das nit hindern noch irren noch lassen irren von denen wir vermugen in keiner handt weiß.*”⁵⁶ Különös eset történt az érsekkel még főpapi hivatali ideje kezdetén: Loretta von Sponheim fogságba vetette, s a szabadon bocsátásakor kötött szerződésben maradt ránk engedménye: „*Vort ensoln wir noch unse Gestiechte noch unse Offizial noch unse Nachkumelinge nemmerme eingeine Ladebricue noch Ban noch Interdict senden noch kumen dun in der vorgesprochen Greuinnen Land und irr Kinder und irr Erven umb einche wertliche Sache.*”⁵⁷

Balduin érsek élete végén súlyos konfliktusba keveredett székvárosával. Ennek polgárai egyebek mellett azt hozták fel sérelemként, hogy a trieri *officialis* erősen túllépte illetékessége határait. Vitatták, hogy a szentszéknek joga lenne vagyonukat (*Gut und Erbe*) érintő ügyek elbírálására, s az illetékességi kérdésekre egy vegyes összetételű (*Pfaffen und Laien*) döntőbíróóság ült össze, de működése hatástalan maradt: az érseki *officialis* továbbra is elbírálta pl. az elé került kamat- és öröklési ügyeket. A trieri egyházi bírósági – imént említett tartalmú – hivatalos leveleinek átvételét megtagadták, és megfenyegették a levelet kézbesítőket (*Boten*). Még mielőtt túlzottan elmérgesedett volna a viszony, az öreg választófejedelem 6 évre fegyverszünetet ajánlott, mely idő alatt 2 tanácsnoknak és egy nemesembernek el kellett simítania a nézetkülönbségeket.

Ott persze, ahol az érsek mint tartományúr járt el, nem volt gond. Így egy esetben, amikor az *officialis* St. Maria ad Martyres kolostora javára szóló (egy erdő felét odaítélő) döntését egy trieri lovaggal szemben meghozta (1315), egyszerűen értesítették az érseki hivatalt, hogy járjon el a kolostor védelmében. A világi hatalom személyeivel való kapcsolatnak egy másik példája, amikor Johann von Nassau gróf elfogatta Altendorf pélbánosát hivatali túlkapás miatt, majd átadta az illetőt a koblenzi *officialis*nak (Jordan von Halptze), aki börtönbüntetésre ítélte a jogsértő klerikust, amit a koblenzi várban kellett leülnie. Nevezetes eset volt, amikor Boemund érsek Nassau-Merenberg grófjával került összeütközésbe (1359) annak következtében, hogy a gróf hivatalnokai akadályozták az egyházi bíróság küldönceit különböző ügylevelek kézbesítésében. A kölni érseket kérték fel egy döntőbíróóság vezetésére, amely aztán kimondta, hogy a gróf ne akadályozza a jövőben az érseki bíróság működését, sem burkoltan, sem nyíltan (*weder heimlich noch uffenbair*).

Boemund utóda, Cuno von Falkenstein összeütközésbe került székvárosa polgáraival, megint csak az egyházi bíróság hatásköre miatt. A konkrét ügyben a döntést IV. Károly királynak engedték át (1365), minek nyomán helyreállt a béke, mert az örökösödési és tulajdonjogi ügyekben (*Erbe und Eigen*) – kivéve mindazonáltal a kamattal kapcsolatosakat! – megerősítést nyert a városi, a világi bíróság illetékessége. Az egykorú jogfelfogás szerint tehát, ha egy polgárt ilyen ügyekben az *officialis* vagy a bírói hatáskörben eljáró se-

⁵⁶ MICHEL 1953, 73. p.

⁵⁷ GÜNTHER, WILHELM: *Codex diplomaticus Rheno-Moselanus*. 5 Bände, 1822–1826. 3, 1, 155. p.

gédpüspök (*Chorbischof*) idézi széke elé, követelhetette ügyének világi bíróság elé való áttételét. A kamattal kapcsolatos ügyekben való illetékesség a pertárgy értékéhez és a felperes státusához igazodott. 5 schilling alatt ui. az egyházi felperes a kamatkövetelést „*mit yrs eynges hant behandeln mit der Stolen und auf das Evangelium*”. Ha azonban helyette egy világi jár el, úgy szokásosan a szentszék az illetékes. A világi bíróság vonakodása esetén, egy év elmúltával, a felperes kérhetette az ügy áttételét a szentszék elé. Magasabb perérték mellett az ügy mindenképpen egyházi fórum elé való.

Különleges jogállása volt Andernach városának, amely politikailag a kölni érsekséghez tartozott, plébániája azonban 1094-től a trieri érsek joghatósága (*Eigenkirche*) alá esett.⁵⁸ Mint ilyen, a főesperesi joghatóság alól is kivett volt, és az érseki vándorbíráskodásnak kellett a jogszolgáltatást teljesítenie. Mivel ez gyakorlatilag nem működött, a városi tanács maga kezdte el ezt a jogkört gyakorolni. 1361-ben már egy rendeletet is kibocsátott, amely a jogszolgáltatást végző plébánost megillető eljárási illetékeket határozta meg; az illető elégedetlen lehetett, mert a koblenzi *officialishoz* fordult, aki a rendeletet érvénytelennek mondta ki, amivel szemben pedig a város folyamodott a római kúriához.

Közben a városnak a kölni érsekkel is meggyűlt a baja, aki Rolandswert-ben egy új vámhelyet akart létesíteni, ezért a város az érsek Andernachban lévő várát megrohanta, a hidat szétrombolta, a vámhelyet megsemmisítette. A kitört viszályban tekintélyes környékbeli városok (Köln, Bonn, Koblenz, Oberwesel) hiába próbáltak meg közvetíteni, Engelbert Cuno kölni érsek nyers erőhöz folyamodott: „*die Stadt mit herescrafft überzogen, belegert ujnđ gezwongen, hinfurter mehr das geistlich gericht nit zu hindern, sondern dem seinen vergangh zu lassen, in allen sachen umb erbe, schuldt, scheltwort und wie die sunst namen haben mogen, zwischen Geistlichen und Weltlichen und hinwiederumb.*”⁵⁹ Miután az érsek elfoglalta a várost, az ellenállás vezetőit kivégeztette, többeket (időlegesen) elűzött. A várossal való viszonya nem sokat javult a későbbiekben sem, mert bizonyos tartozások miatt a várost *interdictum* alá vetette (megtiltották szentmisék tartását), ami ellen azonban sikerült kieszközölni egy pápai kiváltságlevelet (1380), amely XII. Benedek pápa *Provide attendentes* kezdetű bullájára (1334/35) hivatkozással megtiltotta, hogy egyházi bírák pénztartozás miatt a várost, templomait és kolostorait ezzel a súlyos egyházi büntetéssel sújthassák. A sok éven át tartó viszálynak végül a két érintett érsek egyezsége vetett véget (1409).

A 14. század végére az érsek egyházi bíráskodása már szilárd alapokon nyugodott, ami nagyrészt annak volt köszönhető, hogy az érsek az egyes városokkal és nemesurakkal szerződésben rögzítette a bíráskodással kapcsolatos igényeit. Súrlódások persze mindvégig maradtak; a trieri városi tanács egy ízben megpróbálta magához vonni a végrendeletekkel kapcsolatos hatáskört (1465) a kivételezett ügyek egyébként érvényes jogcímére hivatkozva (*Eigen und Erbe*), a döntőbírónak választott dómprépost, Philipp von Sirk azonban ítéletével az érseki *officialis* és a pecsétnök által gyakorolt joghatóság javára ítélt: „*glencklich und fuglich gehandhab und gehalten werden, als von alters herkommen ist ungeverlich.*”⁶⁰

⁵⁸ SCHWAB, OTTO: *Die Pfarre Andernach in rechtsgeschichtlicher Entwicklung bis zum Ende des 18. Jahrhunderts.* Köln, 1931. 18. p.

⁵⁹ MICHEL 1953, 76. p.

⁶⁰ MICHEL 53, 80. p.

A koblenzi régi (1420) bírósági rendtartásban (*Gerichtsbuch*) is szerepelt, hogy az özvegyekkel, árvákkal és végrendeletekkel kapcsolatos ügyekben egyházi bíróság illetékes. Ezt a rendelkezést egészítette ki egy okirat 1471-ből, mely kimondta, hogy a világi bíróság nem kényszeríthető arra, hogy szentszék előtt tegyen nyilatkozatot. Ha tehát egy ügy tárgyalása világi fórumon indult, és a szentszék azt magához vonni akarván kifogásokat emel, úgy az egyházi bíró jelenjen meg egy jegyzővel a világi bíróság előtt, és az ülnökök ott hallgassák meg őt. Ha az *officialis* idézi széke elé a világi bíróságot, úgy a viszonyosságnak is érvényesülnie kell, s az ülnökök tartoznak engedelmessé válni.

Andernach városa 1495-ben újra tengelyt akasztott a koblenzi *officialatus*s-sal. Az ügy tárgya egy klerikus, Ludwig Klinge által a városfalon a templomhoz létesített átjáró miatt kirobbant vita volt. Az illető elérte, hogy az őt vezgáló város ellenében – állítólag előzetes idézés nélkül hozott – makacssági ítélettel *interdictum* lett kihirdetve, minekutána a város Rómához fordult. Pápai küldött bírák kezébe került az ítékezés, akik (kölni prelátsók és maga a kölni *officialis*) a város számára kedvező eljárást folytattak le.

ELEMÉR BALOGH

GERICHTSSTRUKTUR DER ERZDIÖZESE TRIER

BEITRÄGE ZUR INSTITUTIONSGESCHICHTE DER MITTELALTERLICHEN GEISTLICHEN GERICHTSBARKEIT IN DEUTSCHLAND

(Zusammenfassung)

Die Entwicklung der kirchlichen Gerichtsbarkeit im deutsch-römischen Reich hat einen neuen Schwung infolge der Konstitutionen von IV. Laterankonzil (1215) erhalten. Der Schwerpunkt lag auf der Professionalisierung der Rechtspflege aufgrund des gelehrten Rechts. Der Aufsatz fasst die wichtigsten Elemente der strukturellen Modernisierung der Gerichtsinstanzen in der Erzdiözese Trier zusammen.

Die Gerichtsbarkeit wird von Anfang an dargestellt, also von der sog. Sendgerichtsbarkeit bis zum Aufbau der Offiziate. Es wird erörtert die verschiedenen Kurien des Erzbischofs, er hat nämlich neben Trier Gerichtsstätte auch in Koblenz und in der sog. *terra Gallica* (Bezirke im französischsprachigen Luxemburg).

Die einzelnen Amtsträger der Offiziate werden ausführlich vorgestellt. So vor allem der Offizial, der als gelehrter Jurist, in der Regel sogar *doctor legum* und/oder *decretorum* die ganze Gerichtsapparat geleitet hat. Viele von ihnen sind namentlich bekannt. Sehr wichtig war die Stellung und das Verhältnis zum Offizial des *vicarius generalis in spiritualibus*, der in den Südeuropäischen Ländern – sowie auch in Ungarn – im Mittelalter als Richter der Bischofsgerichte tätig war. Zu der Gerichtspersonal in Trier gehörten weiterhin: Siegler, Assessoren, Advokaten, Prokuratoren, Notaren und Gerichtsbote. Alle haben eigene Kompetenzen und sich ihre Aufgaben von Zeit zu Zeit vermehrt.

Da das Erzbistum von Trier ein kirchliches Land war, hatte viel Konflikt mit weltlichen Mächten, so mit den Städten wie auch Landesherren.